

ВТОРА ГЛАВА

Лингвистични ситуации за социативност, изразени с творителни падежни модели, и техните извънезикови проекции

- I. Същност на социативността. Очертаване границите на социативния фрагмент и броя на социативните ситуации
 - 1. За характера на социативността
 - 2. Семантичните предикати – предпоставка за ситуационното разнообразие
 - 3. Видове социативни ситуации в горнолужишкия език
 - II. Семантични профили на четирите социативни ситуации
 - 1. Характеристика на семантичните предикати за всяка ситуация
 - а) Изработване на сценарий на развитието на ситуациите
 - 2. Психология на поведението на участниците в ситуациите – поотделно и един спрямо друг
-

I. Същност на социативността. Очертаване границите на социативния фрагмент и броя на социативните ситуации

1. За характера на социативността

Социативността е много по-слабо изследвана семантична разновидност на творителния падеж в сравнение с инструменталността. Тук няма да ни занимават въпросите кое значение е “най-творителното”, “най-централното”, “най-изконното”, т. е. няма да правим класация на творителните семантични разновидности, а ще се опитаме да ги представим като равноправни и равнопоставени – нещо, което ни позволява избраната комплексна методика. Изхождаме най-вече от презумпцията, че в извънезиковия свят всяко нещо има значение, защото е част от общия “смислов пъзел” и не определянето на централност и периферност е важно, а самото присъствие в цялостната подредба на картината на света. Затова и ние разглеждаме всички семантични разновидности на творителния падеж като потенциално равни партньори. Защото кой може да каже кое всъщност е по-важно: да откриеш партньор, с когото съвместно да извършваш определено действие, да използваш даден обект в ролята му на инструмент или средство, или пък да търсиш причината за осъ-

ществяването / неосъществяването на действие, състояние? Това са отделни и в много от случаите несъпоставими страни на живота, които го определят по различен начин, и в такъв смисъл те не подлежат на класацията “кое от всички тези действия е по-важно и кои не са толкова съществени”. Затова ще се постараем да ги опишем с еднотипен метаезик, за да можем след това да ги съпоставим по сходни показатели: брой на ситуациите, описващи даден фрагмент”; типове семантични предикати (в ролята на глаголен управител) – главна предпоставка за вида на ситуацията; брой, характер и поведение на участниците (на обективно участващите и на потенциалните).

Посредством материалния си носител – езиковите ситуации, социативният фрагмент проявява и конкретизира най-типичните си признаци: [$\pm$ съвместно, взаимно действие / процес / събитие], [$\pm$ съвместно, взаимно съпреживяване на състояние], [$\pm$ вътрешен атрибутив на агенса], [$\pm$ външен атрибутив на агенса], [$\pm$ цел на агенса].

Признакът [*социативност*] е надреден спрямо всички тях и всички те са маркирани по различен начин от него и по различен начин се вписват в него и черпят от общия му смисъл. За някои от ситуациите моделирането на действителността (или на тях самите) ще бъде основна цел и предназначение на съществуването им, а за други – нетолкова съществена.

Този фрагмент от цялостната картина на света обикновено се нарича социативност, съвместност при извършване на действието или съпреживяване на състоянието. Извънезиковите проекции на ситуациите притежават индивидуални и колективни, психически, социални, културни, исторически и други нефиксирани в ситуациите параметри. Макар и относително автономни (описват относително различни извънезикови ситуации) отделните ситуации на социативния фрагмент запазват помежду си връзка, която произтича от тяхната близост в извънезиковата сфера.

2. Семантичните предикати – базова предпоставка за ситуационното разнообразие

Повечето автори, които се занимават със семантични анализи, са единодушни, че характерът на ситуацията зависи от вида на семантичния предикат, който се приема за нейно определящо ядро. От позициите, с които разполага предикатът, зависи броят и видът на участниците. Съществуват много и най-разнообразни по цел, по използвани методи и по предмет на изследване семантични класификации на глагола.

Според Ст. Георгиев (вж. Георгиев, 1993: 126) семантиката на глагола в своята онтологична същност има широка денотативна основа при силно сигнификативно абстрахиране и широк диапазон на парадигма-

тичните и синтагматичните отношения. Глаголната семантика се структурира чрез понятието за действие с признаците извършване и протичане. Сигнификатът тук представя многообразната действителност на вещите, проявите, качествата, обстоятелствата и отношенията като динамика на извършване (осъществяване, разкриване, съществуване, превъплъщение, измеримост, квалификация и др.) с оглед и на определено субектно ангажиране на предметната даденост. Глаголът е признакова дума от особен род, която по аналитичен път представя особеностите и проявите на предмета като признак, съотнесен към деятеля, именно като действителен признак. Семантиката на глагола предполага широк обseg на синтагматични отношения. Нейният синтагматичен еквивалент включва богат спектър от обектни, субектни, глаголно-определителни и обстоятелствени отношения с техния израз в съответна синтактична форма. Без да се търси някакво пълно покритие на семантика и синтагматика, трябва да се отчита първообразът на тези отношения в семантиката за действие, предполагаща по своята природа обектно обхващане на предмет, субектна мотивираност, обстоятелства на извършване и пр., които се трансформират в абстрахиращи смислово-синтактични отношения. Ст. Георгиев смята, че синтагматиката е в основата си семантична (лексикална) съчетаемост, която намира израз във формалните средства на синтаксиса и от семантична се превръща в синтактична като елемент на синтактичното отношение и на синтактичната структура (части на словосъчетанието и изречението).

Руската авторка А. А. Уфимцева заявява, че “докато в именните лексеми понятиятната и предметната отнесеност (сигнификатът и денотатът) се поместват в пределите на номинативното значение на един и същ словесен знак, то в глаголните лексеми, изразяващи чрез своята семантика понятието *отношение*, тяхното взаимодействие като че ли се изнася извън рамките на глаголната лексема и се пренася в областта на синтагматичните отношения на действието (състоянието, процеса), изразено с глагола, към неговия обект или субект, или към единия и към другия едновременно” (вж. Уфимцева, цит. по Маринова, 1996, стр. 10). Системността на лексикалната семантика и в горнолужишкия език се проявява в парадигматичните и в синтагматичните връзки на глаголните лексеми. Основана на понятието “отношение”, семантиката на глаголните лексеми до голяма степен зависи от характера на съчетаващите се с тях съществителни имена. В нея намира отражение не само номинацията на действието, но и неговата връзка със субекта и с обекта (вж. Маринова, 1996, стр. 35). Семантическият субект и семантическият обект като основни компоненти на семантичната структура на глагола се изразяват на повърхностното равнище с помощта на определени словоформи, свързани с глагола чрез определени синтактични отношения (вж. Маринова, 1996, стр. 67).

Някои автори поделят глаголите основно на статични и динамични, като свързват подялбата със състоянието или действието. Други подхождат по-детайлизирано и отделят четири семантични глаголни разновидности: за състояние, за събитие (случка), за процес, за действие (към тази класификация ще се придържаме и ние при анализите на отделните ситуации). Статичните предикати са с потенциал да се превърнат в динамични, да доведат до някакво действие, от различен характер – физическо, ментално, психическо (вж. Jackson, 1997: 8). Състоянията от своя страна също биват най-разнообразни. **Действието** се определя от Н. Jackson като “физическо преместване на обект от едно място на друго в пространството”. **Процесът** се определя като “продължително действие или състояние, неограничено във времето и пространството”. **Събитието** (случката) се дефинира като “реализирано действие”. А **състоянието** е “положение на нещата, определен момент / моменти от тяхното статукво”.

Налице е обаче и тенденция да се определят понятията едно чрез друго. Така например в *Русский толковый словарь, Москва, 1994* (вж. Лопатин, Лопатина, 1994) **събитието** се определя като “това, което се е случило; факт от обществения или личния живот”, а действието като “осъществяване, реализация на едни или други възможности, насочени към осъществяването на дадена цел”.

Български тълковен речник (А-Я, София, 1993: 143, 934) определя **действието** като: 1. Проява на сила или енергия; 2. Въздействие, влияние; 3. Постъпки; 4. Събития, свързани помежду си. **Събитието** е “Важна случка или произшествие с големи, понякога съдбоносни последици”.

Ще представим и някои други гледни точки по въпроса за семантичната класификация на глагола. Основното при всички тях е, че се следва класификацията на английските глаголи от З. Вендлер (вж. Vendler, 1967), доразработена, обогатена и приложена за други езици например за българския и руския език. При всички класификации обаче трябва да се отчита и субективният фактор.

Според И. М. Кобозева (вж. Кобозева, 2000: 220) предикатът е главният, определящият елемент в структурата на пропозицията, защото ситуацията се определя не от обектите, които участват в нея, а от отношенията, в които те се намират. Сам по себе си обектът не задава ситуация, защото той може да влиза във връзка с другите в най-разнообразни отношения, да участва в най различни процеси, да променя свойствата си. По количеството аргументи предикатите се делят на едноместни, двуместни и n-местни. Освен по броя и начина на запълване на аргументните места, предикатите се различават и по вида на връзка между описваната от тях ситуация и времевата ос. Тъй като ситуацията винаги се намира в някаква точка на пространствено-времевия континуум, то времето се явява задължителен елемент на пропозиционалното съдържание. То не влиза непосредствено в предикатно-аргументната структура

на пропозицията, а се разглежда като семантически оператор, който се отнася до цялата структура. И. М. Кобозева също признава правото на З. Вендлер да бъде първопроходец в областта на семантичната класификация на предикатите. И според нея американският философ Зено Вендлер (1957) е автор на първата получила широка популярност и последователи класификация на предикатите по характера на връзките на описваната от тях ситуация върху материал от английския език. За руския език класификацията е приложена от Х. Р. Мелигон (1985).

З. Вендлер разделя предикатите на четири класа:

- **състояния** (states) – статични, т. е., ситуации, които не се променят с течение на времето;
- **дейности** (activities) – продължителни динамични ситуации, които нямат естествен предел;
- **изпълнение** (accomplishments) – продължителни динамични ситуации, които имат естествен предел, след достигането на който те прекратяват съществуването си;
- **постигане, реализиране** (achievements) – динамични ситуации, които се характеризират с мигновен преход от едно положение на нещата в друго.

В класификацията на З. Вендлер вниманието е съсредоточено на един много важен аспект от предикативното значение, а именно: как се съотнася денотатът с времевия отрязък (стр. 103). В основата на неговата класификация стоят няколко критерия. Първо, противопоставят се предикатите, които имат и които нямат предел в своето развитие (activities /accomplishment), например, *run* /*run a mile* ‘бягам / бягам миля’. Второ, различават се предикати, денотатите на които заемат отрязък или точка от времевата ос, например: *see* ‘виждам’, *reach* ‘да достигна’. Трето, прокарва се и чисто формално различие между предикатите: от първата група притежават формата continuous, а вторите – не. Четвърто, към четвъртата група З. Вендлер отнася такива глаголи като: *love, hate, know, rule, run*.

На основата на тази класификация след време се появяват и други подобни за руския език, като например известна е типологията на предикатите, която предлага Т. В. Булигина (1982), или класификацията на предикатите на Е. В. Падучева, в която освен темпоралния параметър се отчитат и други, като например: контролируемост / неконтролируемост на ситуацията от страна на субекта, т. е. зависимост / независимост на ситуацията от волята на субекта (вж. също така и Кустова, 2005).

Според Н. С. Авилова (вж. Авилова, 1976: 151) предикатите се делят на : 1) действие; 2) процес; 3) състояние; 4) качество; 5) локализация в пространството; 6) потенциалност; 7) за клас и за връзка; 8) резултат и факт. Тези групи са свързани помежду си с определена система от признаци (вж. по въпроса и Табанаква, Шумцова, 2005). Предикатите за действие и процес се различават помежду си по признака агентивност / неагентивност на субекта. За тях е характерно, че във всеки отделен време-

ви момент съществува само една фаза на действието или развитието на действието или процеса. Това е противопоставяне по признака фазовост /нефазовост. Значението на предикатите в такъв случай се формира посредством разчленяване на потока от събития на отделни динамични фрагменти с различен фазисен обхват. Предикатите за състояние например се различават от предикатите за действие и процес преди всичко по признака статичност / нестатичност (отсъствие на промяна във времето / или отсъствие на възможност за промяна във времето). Признакът “неизменение във времето” е характерен признак на статичността. Наличието на признака “статичност” обикновено се разглежда като главно основание да бъде включен даден предикат в групата на предикатите за състояние. 3. Вендлер отбелязва два признака на състоянието: 1) състоянията заемат отрязък, а не точка на времевата ос; 2) състоянията продължават във времето, но не се променят, не се развиват във времето (вж. Vendler, 1967: 101). Според него този признак обединява например предикатите от типа *X is ill* ‘X е болен’, *love* ‘обичам’, а също и *rule* ‘управлявам’. Терминът, който използва 3. Вендлер за тези глаголи, е *generic state* “обобщаващи състояния”. А за обозначаване на предикати от типа на *work* (работя въобще) се използва терминът *specific states* “частни състояния”. Освен това състоянието е ориентирано към своя субект. При различните класификации голямо внимание се отделя и на признака активност / неактивност. Понякога това е основният признак, по който се разделят глаголите на статични и нестатични.

Н. С. Авилова отделя два основни вида “неактивност”: 1) неактивност, която се свързва с понятието страдателност (пациент); 2) неактивност, при която субектът не действа, но енергията, необходима за осъществяването на действието, излиза от него (вж. Авилова, 1976: 112). По-надолу ще представим таблица, в която Н. С. Авилова подразделя руските глаголи според признака активност / неактивност, статика / динамика:

Неактивни глаголи		
Статични	Динамични	
Едновидови от несвършен вид	Едновидови от несвършен вид	Постоянно изменение на състоянието на субекта
1. Глаголи връзка и полувръзка <i>быть, являться</i>	1. прости, неразчленими процеси а) процеси извън субекта <i>морозит, парит</i>	I. тип видова двойка 1. придобиване на признак <i>белеть – побелеть</i> <i>сохнуть – засохнуть</i> <i>ослабеть – ослабевать</i>
2. модални <i>хотеть, желать</i>	б) състояние на субекта, но независимо от него <i>тошнит, мутит</i>	
3. релационни <i>относится</i>	в) нравствено състояние на субекта <i>не спится, работается</i>	2. безпризнаково изменение на състоянието на субекта <i>расти – вырасти</i> <i>падать – упасть</i> <i>умирать – умереть</i> <i>засыпать – заснуть</i>
4. свързани с мисленето <i>мыслить, думать</i>	2. съвместно със субекта – носител на състоянието	
5. за притежаване и принадлежност <i>иметь, владеть, принадлежать</i>	а) излъчване на нещо <i>дымить, светить</i>	
6. за съществуване <i>жить, проживать</i>	б) органични процеси <i>гореть, гнить</i>	
	в) възприемане чрез органите на	

7. за положение в пространството <i>стоять, лежать, сидеть, висеть</i>	чувствата <i>смотреть, слышать</i>
8. за проявя, експликация на признак <i>белеть, белеться</i>	г) физическо и психическо състояние на субекта <i>грустить, веселиться</i>
9. прекарване в мълчание <i>безмолвствовать, молчать</i>	д) отношение към нещо <i>любить, ненавидеть, восхищаться</i> е) издаване на звуци <i>журчит (ручей)</i> <i>гремит (гром)</i> <i>шуршит (камыш)</i>

Глаголи за активно действие

процеси-действия, затворени в субекта

Неопределени процеси

Едновидови от несвършен вид

1. зает съм с нещо
 - а) с удовлетворяване на физическите нужди
есть, пить
 - б) с външна проява на чувствата
смеяться, рыдать
 - в) с работа, развлечения
столярничать, танцевать
2. проявявам нещо
 - а) постоянно свойство на субекта
(птица) летает, (крапива) жжётся, (он) подличает
 - б) умение
(ребёнок) ходит; говорить
1. глаголи с нееднопосочно движение
ходить, бегать
2. глаголи за звучене и говорене
говорить, щебетать

Процеси, достигащи предел в сферата на субекта на действието

1. от нерезултативен характер
 - а) *исполнять – исполнить*
танцевать – станцевать
петь – спеть
 - б) външна проява
удивиться – удивляться
хохлиться – нахохлиться
2. резултативен характер
 - а) еднопосочни движения, вторичен имперфектив
войти – входить
 - б) нееднопосочно движение в смисъл на еднопосочно
сходить
 - в) удовлетворяване на физическите потребности
пообедать
 - г) достигане на промяна на положението на субекта в пространството посредством действие
ложиться – лечь
 - д) предаване на информация
говорить – сказать
 - е) възвратни субектно-възвратни
умыться – умываться
 - косвенно-възвратни
строиться – построиться
взаимни и съвместими
сразиться – сражаться
ссориться – поссориться
 - средновъзвратни
возвратиться – возвращаться
 - резултативно-възвратни
выспаться – высыпаться
наестся – наесться

Глаголи за активно действие

Действия-събития, насочени към обекта, постигащи резултат от целенасочено действие

III тип видова двойка

Перфективация	Имперфективация	Суплетивизм
Изцяло аспектиализирани	<i>переписать – отименни</i>	<i>брать – взять</i>
представки	<i>переписывают</i>	

Граматични	на глаголи
<i>делать – сделать</i>	<i>одеть – заземлить -</i>
<i>белить – побелить</i>	<i>одевать - заземлять</i>
Индивидуални	безприставъчни
<i>пахать – вспахать</i>	<i>решишь – решать</i>
<i>корчевать – выкорчевать</i>	<i>оскорбить - оскорблять</i>
Ненапълно	
аспектуализирани	
представки	
<i>стирать – выстирать;</i>	
<i>читать - прочитатъ</i>	

Всички посочени класове съдържат в себе си глаголи с твърде разнородна семантика, неподдаваща се на систематизация. Включват се предикати от различни семантични домейни (англ. **domain** - "владение; територия; област; сфера; домен; поле; обхват; обсег"). Една много точна класификация на глаголите задължително ще бъде и изключително детайлна.

Други автори в своите класификации (вж. Булыгина, Шмелев, 1989 (1): 31-54) се ръководят основно от признаците "темпоралност / пространствена локализованост. По този начин подялбата на глаголите придобива следния вид: 1) отсъствие / наличие на времева свързаност ("временност", постоянност / епизодичност); 2) статичност / динамичност; 3) продължителност / непродължителност; 4) времева перспектива, т.е. а) перспективност / безперспективност – за процесите; б) постепенност / непостепенност предшестваща процеса - за събитията; 5) контролируемост/ неконтролируемост.

Кр. Кабакчиев (вж. Кабакчиев, 1999) в своето изследване прилага семантичната класификация на З. Вендлер, но на материал от българския език. Ето някои най-общи положения от неговата концепция.

Това, което ясно е показано е, че семантичните категории, наречени "ситуации", се съдържат в лексикалното значение на много глаголи и съществителни имена, а не възникват единствено и произволно под влиянието на контекста (стр. 117). Нещо повече, често пъти самите ситуационни признаци на лексемите съставят влиянието на контекста по посока на крайното представяне на един или друг тип ситуация в рамките на даден израз или на дадено изречение. Сред съществителните, спадащи към ситуационните категории, е налице "разделение на труда" по отношение изразяването на различните стойности и се наблюдава способност да се осъществява диференциация между ситуационните и неситуационните понятийно-семантични категории на равнището на абстрактна субстантивна лексика. Друг важен извод е, че, погледнато в по-широк план, диференцирането между "състояния", "процеси", "епизоди" (събития) и "актове" (действия) следва да се разглежда като един когнитивен механизъм, който не зависи от конкретния естествен език и който в крайна сметка определя, или дори по-скоро предопределя, значителна част от граматическата и семантичаната структура на съот-

ветния конкретен език (стр. 118). По отношение на граматическата структура това предопределяне се свежда до наличието в съответния език на маркери за темпорална ограниченост – вид, членуване, квантификатори, специални падежни маркери и др. Експлицирането на ситуационни значения в дискурса се извършва успоредно по когнитивен път и на базата на редица прагматически принципи, които могат, най-общо, да се сведат до познанията на човека за света. Въпреки сходствата между тези две области, съществуват и известни различия между когнитивната база и прагматическите принципи за експлициране на ситуационни значения. В крайна сметка ситуационните значения на глаголите или субстантивните форми в дискурса не са самостоятелни, независими единици, въпреки че глаголите и много съществителни могат като изолирани лексеми да имат собствени добре идентифицируеми ситуационни значения. Ситуационните значения в дискурса са резултат от начина, по който се схващат от хората явленията в когнитивната (възприеманата) действителност; те представляват и интенцията на говорещия. Ситуационните значения в дискурса пряко са зависими не само от ситуационните стойности на отделните компоненти, но и от останалите ситуационни стойности в изречението и неговия контекст – в тяхната взаимосвързаност и взаимообусловеност (стр. 119). Освен лексикалния, в езика са налице и три други основни компоненти на механизма за експлицирането на ситуационните класове – граматически, когнитивен и прагматически. Кр. Кабакчиев разглежда общите характеристики на четирите ситуационни типа. Според него съществуват основания за съставянето на такава класификация на ситуациите в съвременния български език, в която за основни ситуационни класове могат да се приемат четири: “състояние”, “процес”, “епизод” и “акт” (стр. 12). Ако се направи сравнение с традиционната граматика на съвременния български език, ще се види, че в нея се постулира наличие на две ситуационни категории: “действие” и “състояние”. Те са много общо дефинирани, недобре диференцирани една от друга, не отразяват пълно картината на възможните ситуационни значения на лексикалните езикови единици, оттам не могат да служат като адекватен инструмент за анализ на ситуационната семантика и в по-широк план – в дискурса или от езиково-типологична гледна точка.

Ситуациите “състояние” и “процес” са имперфективни (с други думи темпорално неограничени) и абстрактни семантични единици, т. е. имперфективи. До голяма степен те съвпадат с предложените от Вендлер класове *state* “състояние” и *activity* “дейност” (Вендлер нарича ситуационните класове *schemata* “схеми”).

“Епизодите” и “актовете” са перфективни (с други думи темпорално ограничени) семантични абстрактни единици, т. е. перфективи. “Епизодът” е ситуация, която не е идентифицирана в по-добре познатите в литературата класификации на ситуациите, а същността и до голяма сте-

пен се покрива от семантиката на грамемата “несвършен аорист” в съвременния български език. “Актът” е ситуация, която, ако отново се вземат за основа класическите ситуационни схеми, покрива Вендлеровите класове *accomplishment* (букв. “постижение” или даже “изпълнение”) и *achievement* (букв. “достигане” или по-скоро “преход”). Кр. Кабакчиев представя основните характеристики на четирите основни типа ситуации (стр. 13):

1. Състояния. “Състоянията” са устойчива характеристика на някакъв относително постоянен във времето обект – от рода на материален предмет или живо същество. Тази характеристика обаче за разлика от “свойството”, което не е ситуационна понятийно-семантична категория, подлежи на промяна в рамките на живота на обекта. “Състоянията” могат да бъдат резултат или по-пряко или по-косвено следствие от някакъв “процес” или “акт”. “Състоянията” могат да бъдат прекратявани, но, прекратени, те се превръщат в “епизоди”. Прекратяването на дадено “състояние” не води до някакъв прагматически идентифицируем резултат, като това, като правило, става при “актовете”. На нивото на лексиката “състояния” могат да се изразяват и от глаголи, и от определен тип абстрактни съществителни. Тук следва да се има предвид, че значението на термина “състояние” не съвпада с общоприетото значение на идентичната дума. Така например в изречение (1) са налице (поне) две различни интерпретации. (1) *Иван пише*. Първата е, че, *Иван*, най-общо казано, е писател – т. е., че писането е характерна, обичайна за него дейност. Втората е, че в момента на изказването е зает с дейността “писане” – без тази дейност непременно да е характерна или обичайна за Иван. В първата интерпретация на изречението е налице ситуацията “състояние”, във втората – “процес”. Към ситуацията “състояние” могат да бъдат отнесени всички първични имперфективи, означаващи състояния в обикновения смисъл на думата (срв. напр. в бълг. език: *почивам, скърбя, страхувам се*), характерните за даден субект свойства (в обикновения смисъл на думата свойство), валидни за дълъг период от време (ср. напр.: *имам, мразя, обичам, ненавиждам, притежавам, съм*), както и просто протичащите, ненасочени към резултат, имперфективни действия – срв. *бягам, вървя, говоря, работя, пиша, чета*. (изразяването на “състояние” чрез глаголи като *бягам, вървя, говоря, работя, пиша, чета* се осъществява само тогава, когато описваната ситуация е характерна за даден субект – т. е. за дълъг период от съществуването му.) Много от така наречените абстрактни съществителни също така проявяват склонност да изразяват “състояния” (ср. напр.: *жал, обич, покой, скръб*), за сметка на други, които проявяват склонност да изразяват други ситуации (например “акт” – ср. *вик, избухване, сблъсък*) или неситуационни категории (например “свойства” – ср. *еластичност, твърдост, устойчивост, мерки (мирни единици)* – *килограм, литър, ом, секунда* и др.). Още

примери за “състояние” с обща, нетерминологична лексика: глаголи – *имам, жалея, намирам се, страдам, съм*; съществителни – *гравитация, любов, омраза, притежание, радост, страдание, страх, тирания, умиление, уплаха*.

2. Процеси. Ситуацията “процес” представлява извършващо се в даден отрязък от време темпорално неограничено действие, което може да съдържа или да не съдържа никаква насоченост, перспектива, усилие към някакъв резултат (стр. 14). С други думи, за разлика от “състоянието”, “процесът” представлява ситуация, реализираща се инцидентно, а не е трайна характеристика на даден субект. Възможният резултат от даден “процес” не е присъщ на самия него – той може само да се подразбира или предполага. “Процесът” може да има идентифицируем извършител или не, а от гледна точка на извършителя може да бъде предумишлен или непредумишлен. Един “процес” може да бъде прекратен – прекратен, той става “епизод” (стр. 15). Но един “процес” не може да бъде завършен, защото възможната насоченост към някакъв резултат не е негова присъща характеристика. Ако се приеме, че в даден надлексикален израз, например дадена фраза или дадено изречение, се изразява “процес”, който непременно, неизменно е насочен към резултат, тогава всъщност изходният езиков израз, който е в основата на изразяването на същинския “процес”, не е “процес”, а е “акт”, който е бил процесуализиран. Процесуализираният (вторично) “акт” обикновено е “изпълнение”, а не е “преход”, защото “преходите” могат да се процесуализират само изкуствено и в редки случаи. “Процесите” могат да бъдат актуални и неактуални. Тези две понятия съответстват на семантичното различие между актуалния и неактуалния имперфект, също и актуалния и неактуалния презенс. Към “процесите” могат да бъдат отнесени всички първични глаголни имперфективи, означаващи просто протичащи, ненасочени към резултат, имперфективни, т. е. темпорално неограничени, действия (срв. напр.: *бягам, вървя, говоря, работя, пиша, чета*) – но това вече са същински действия, а не “състояния”, т. е. характерни за субекта, често извършващи се действия. Много от съществителните, образувани от първични глаголни имперфективи, също така проявяват склонност да изразяват преди всичко “процеси” – срв. *бяг, бягане, вървеж, вървене, говор, говорене, работа, писане, четене*, за разлика от други абстрактни съществителни, които проявяват склонност да изразяват други ситуационни или неситуационни категории. От друга страна, следва да се има предвид, че субстантивните лексеми, изразяващи сами по себе си “процес”, чрез подлагането им на влиянието на например на глаголи, изразяващи други ситуации, могат да започнат да изразяват други ситуации, например “състояние”, “епизод”, дори “акт”. С други думи, ситуационното значение на съществителните обикновено е гъвкаво; то не е толкова строго и лесно идентифицируемо, както е при повечето видово маркирани глаголи.

3. Епизоди. “Епизодът” е действие (в традиционния смисъл на този граматически термин), което за разлика от “процеса” е прекратено, оттам темпорално ограничено (стр. 16). Тоест “епизодът” е перфектив. “Епизодът” обаче не съдържа в себе си вътрешно присъщ край, и при приключването си не достига до прагматически идентифицируем резултат, както това става при “актовете” от типа “изпълнения”. “Епизодите” могат да бъдат резултат от протичането на “процеси” или “състояния”, т. е. да възникнат на базата на прекратени “процеси” или “състояния”, но могат да бъдат и резултат от незавършването на даден “акт”, т. е. да бъдат резултат от недостигането да присъщия му край. “Епизодът” се реализира преди всичко в специфични семантико-синтактични условия: “епизоди” са например (и преди всичко, но не и единствено) всички форми на несвършения аорист. Като “епизоди” биха могли да се разглеждат и делимитативните глаголи, както и несвършените глаголи, употребени с такава синтактично разширение, което ясно посочва наличието на граници на извършване на действието без достигане на някакъв потенциален или вътрешноприсъщ на семантиката на израза резултат. Ситуационното значение “епизод” може да се открие и в редица абстрактни съществителни (стр. 17). Но в повечето случаи там то не е прототипично за съответното съществително, а съществува в лексикалната семантика на съответната дума или термин като възможно, вторично, периферно значение, чиято реализация силно зависи от контекстуалната употреба.

4. Актове. В своите разновидности “актовете” (заедно с “процесите”) представляват типични действия (по терминологията на традиционната граматика): при тях обикновено е налице прилагане на сила – умишлено или неумишлено, от известен или неизвестен агенс, което води до изменение (било то внезапно или постепенно и др.) на дадено статукво (стр. 18). “Актовете” могат да бъдат “изпълнения” – за които е най-характерно, че съдържат в себе си семантичния компонент “резултат” и са доведени до някакъв вътрешноприсъщ край, и “преходи” – за които е най-характерно, че не отнемат период от време, а са мигновени събития. Извършването на “преходите” обаче все пак заема интервал, а не точка от оста на времето, колкото и кратък да е този интервал. “Изпълнения” в българския език изразяват най-вече огромното мнозинство свършени глаголи, употребени в прототипични условия – в перфективни граматически форми (например аорист, еднократно или ограничено кратно бъдеще) или в перфективен контекст (например в да-конструкция при изразяване на еднократно действие, по-рядко на ограничено кратно). Изключение представляват делимитативните глаголи, които биха могли да бъдат разглеждани като “епизоди” – поне тогава, когато при тях липсва вътрешноприсъщ, прагматически идентифицируем резултат. Много от абстрактните съществителни, традиционно наричани “съществителни за действия”, също така изразяват “актове”: срв. съществителни като *вик*,

гръм, избухване, свличане, сриг, скок, трясък, за разлика от други, които изразяват по-скоро “състояния” или “процеси”. Кр. Кабакчиев отбелязва, че Вендлеровото разграничение между “изпълнения” и “преходи” се прави теоретически лесно, но практическата класификация на лексиката по този принцип е твърде трудна, тъй като за много лексикални, фразеологични или по-широки, контекстуално реализирани, езикови единици не може да се определи дали извършването им трае “известно време” или се осъществява като “внезапен преход от едно статукво в друго”. Примери от типа “изпълнения”: глаголи – *завъртя (се), откажва (се), падна, скоча, ударя*; съществ. – *завъртане, отказ, падане, скок, удар*. Примери от типа “преходи”: глаголи – *взривя (се), избухна, намеря, осъзнава, разбира*; съществ. – *взрив, експлозия, избухване, намиране, осъзнаване*.

Както вече стана ясно, глаголите и определени типове съществителни имена проявяват ситуационни значения, които могат да бъдат разпределени в четири класа (стр. 22). Съществителните имена със ситуационни значения са имена, назоваващи абстрактни обекти, но, разбира се, един абстрактен обект може да няма ситуационно значение. За редица съществителни може да се каже, че поне в основната част от значението или смисъла си, не се отнасят (не представляват) нито материални обекти, нито обекти със ситуационно значение.

Разглеждайки термините-съществителни, авторът установява, че всички тези лексеми изразяват постоянни “свойства” – приложими към други обекти: *астма, бледост, нервност* и др. Същевременно може обаче да се каже, че в тесен, условен, езиков смисъл “свойствата” съществуват и сами за себе си. И така, горните лексеми притежават квалитативна семантика. Ясно е обаче, че една част от горните “свойства” по-трудно ще могат самостоятелно, извън онези обекти, за които се отнасят, да се реализират във времето, докато други все пак ще могат по-лесно и по-самостоятелно да се асоциират с понятието за време.

Характерна черта за много “свойства” е, че могат да се проявяват. Проявени (еднократно), или проявени (многократно), тези “свойства” всъщност престават да бъдат “свойства” и преминават в категорията на ситуациите. “Свойството” съпътства обекта, на който принадлежи, през цялото времетраене на съществуването му или поне през значителна част от времетраенето на съществуването му. Но “състоянието” може да не е характерно за даден обект и да не го съпътства в големи периоди от съществуването му. Затова за “свойството” може условно да се приеме, че няма темпорална конфигурация и не следва да се представя на оста на времето – в противовес на “състоянията”, “процесите” и останалите типове ситуации, които пряко се асоциират с оста на времето. “Свойства” в българския език се изразяват от много съществителни с наставка *-ост* – както и от различни други съществителни (стр. 24). Това е естествено, като се вземе предвид, че в повечето случаи съществителните на *-ост* се об-

разуват от прилагателни или причастия. Ясно е, че компонентът “време” преобладава в семантиката на “състоянията”, а не на “свойствата” (стр. 27).

“Състоянието” представлява по-малко постоянна характеристика на обект, заемаща неограничена, неопределена, неясна част от оста на времето. “Процесът” е още по-малко постоянна характеристика на обект. “Процесът”, също като “състоянието”, е неограничена ситуация, но при нея, като общо правило, е налице или активност от страна на даден субект, воля за промяна на дадено състояние, или най-малкото динамизъм, развитие, постепенна промяна в статуквото, причинени от някакъв външен известен или неизвестен фактор. Обратно, при “състоянието”, пак като общо правило, е налице неспособност от страна на субекта да променя или контролира статуквото, да го подчини или подчинява на волята си. Но начините на протичане на ситуациите не следва да бъдат противопоставяни и разглеждани отделно при глаголите и съществителните имена (стр. 36). Един общ спрямо глаголите и съществителните имена подход, макар и ярко противостоящ на традицията, е легитимен, тъй като, всъщност “ситуациите” (поне основните типове ситуации) могат свободно да се означават както от глаголи, така и от (определени типове) съществителни имена, а, от друга страна, дори съществителни имена, иначе назоваващи материални обекти, също така участват в цялостната ситуационна характеристика на изреченията. Това е така, защото върху референтите им се проектират определени темпорални параметри на глаголите референти, или обратно – определени темпорални параметри на референтите на съществителните имена, иначе назоваващи материални обекти, се проектират върху референтите на глаголите. Докато голямата част от глаголната лексика в е способна сама по себе си да експлицира ситуационни значения по силата на граматическата си характеристика (вид – като лексикална единица; време – като дискурсна единица), семантиката на съществителните със ситуационно значение и на двувидовите глаголи насочва анализа на езиковите факти и закономерности към изясняване на въпроса за основната локализация на ситуационните значения – в лексикалното значение или в дискурса (стр. 37).

Както вече стана ясно, вътрешноприсъщи ситуационни значения, локализиращи в самата лексикална семантика, имат най-вече глаголите и една немалка част от абстрактните съществителни имена (стр. 51). Следователно, ако се приеме, че глаголите в даден дискурс имат онова ситуационно значение, което е изразено посредством видовата или видо-времевата им форма, ще стане ясно, че по принцип най-голяма способност да променят ситуационното си значение имат преди всичко съществителните имена, тъй като те не са маркирани явно, граматически, откъм темпорални (в широк смисъл, т. е. в крайна сметка и ситуационни) значения. Има случаи, в които някакво преобладаващо ситуационно значение на дадена дума, разглеждана като лексикална единица, се изменя

под влиянието на контекста на употреба – било то самото изречение или извън него.

2. Видове социативни ситуации в горнолужишкия език

На базата на подробен преглед и ревизия на ексцерпирания материал от горнолужишкия език се очертаха основно четири най-честотни типови ситуации в социативния фрагмент, като тук включваме и формите със *sobi* – включване, присъединяване към дадено действие, към агенс (тези основни видове намират реализация и в други славянски езици, вж. Мразек, 1964; Станишева, 1958).

В споменатото вече изследване Р. Мразек отделя три семантични подвида в рамките на семантичната категория социативност; ще представим накратко класификацията на автора:

1. Същински творителен социативен (стр. 20). Същинският творителен социативен падеж трябва да отговаря на две условия: 1. Равноправно, съвместно участие на две или няколко самостоятелни субстанции в действие; 2. Задължително участие на непреходен глагол в модела. Според Мразек това същинско значение, и то без участието на формална връзка, не се открива в съвременните славянски езици. Затова пък според автора изобилстват случаите на псевдосоциативност. Става въпрос за разнообразните случаи на т. нар. творителен за съпровождащи обстоятелства (напр. *и азъ поиду к вамъ яростью лукавою*, Лавр. лет., примерът е по Мразек, стр. 20); много от тези значения биха могли да бъдат отнесени и към семантичните категории за начин на действието в най-широк смисъл. Според Мразек същинският творителен социативен най-добре е засвидетелстван в индоиранския езиков клон, докато в останалите езици се срещат само изолирани случаи. Примерите на автора са от по-стари славянски текстове и липсват случаи на същински социативен без формална връзка. Липсват също така примери от горнолужишкия език.
2. Творителен социативен за съпровождащи обстоятелства (стр. 22). Този псевдосоциативен творителен без формална връзка има няколко семантично-синтактични разновидности, като при някои от тях социативната семантика е съвсем незначителна. Ядро на цялата категория е творителният, който изразява начина на действието посредством физически, психически или друг признак, който се открива в субекта по време на действието. Според автора тази социативна разновидност е добре позната във всички архаични индоевропейски езици, а в съвременния литовски език активно функционира и днес. Привежда се илюстративен мате-

риал от руския, чешкия, някои сръбски и хърватски диалекти, но отново липсват примери за горнолужишкия език.

3. Творителен социативен за качествена характеристика (стр. 28). В този случай падежен управител е съществителното име. Изразява се относително постоянно качество, свойство на лицето или предмета. Тази социативна разновидност сравнително рано се е изгубила в славянските езици. Привеждат се примери от старобългарски и старочешки текстове, но липсват горнолужишки примери.

В цялото изследване на Р. Мразек се забелязва стремеж да се следва направеното вече за творителния падеж в славянските езици няколко години по-рано (вж. Творительный падеж в славянских языках, 1958). Общото и за двете изследвания е, че по неизвестни причини горнолужишкият материал е изключително слабо представен.

Както вече стана ясно, през 1958 г. под редакцията на С. Б. Бернштейн излиза от печат книгата “Творительный падеж в славянских языках”; разделът за социативността е написан от Д. С. Станишева (стр. 41-76). Основната цел на изследването е да се регистрира и опише разнообразната творителна семантика във всички славянски езици, и то както от историческа гледна точка, така и от гледна точка на съвременния славянски материал.

За Д. С. Станишева няма съмнение, че в праславянския език творителен социативен се е използвал и без формална връзка. За това свидетелстват най-вече факти от староруския, някои сърбохърватски диалекти и други славянски езици (стр. 41). Авторката отбелязва, че творителен социативен безпредложен се среща в кашубския език, но само пред местоимението *soba* (стр. 43). Ние ще добавим, че безпредложната творителна употреба на това местоимение е много характерна и за горнолужишкия език (*sobu*). Семантичната класификация на Д. С. Станишева ни се струва по-подходяща за горнолужишкия материал, защото тя е съобразена с основното изискване при изразяването на социативността в съвременните славянски езици, а именно – наличието на формална връзка. Другата не по-малко основателна причина, поради която се спираме на тази семантична класификация е фактът, че ексцерпираният от нас материал от горнолужишкия език изцяло подкрепя размишленията на авторката, което ни се струва убедително доказателство за това, че става въпрос за универсални критерии, които отдавна са приложени при разглеждането на социативността в останалите славянски езици.

Според Д. С. Станишева семантичната категория социативност не е еднородна категория, а вътрешно се разчленява на следните подвидове: същинска творителна социативност, творителна социативност за взаимно действие, творителна социативност за характера на протичането на действието, творителна социативност за качествена характеристика, творителна социативност за цел и творителна социативност за време. Последната разновидност обаче ние ще разгледаме при ситуациите за време – в пета глава.

При нашата подялба на социативните ситуации водещ е бил принципът за честотност на езиковия материал, според който и е направена следващата по-долу в изложението парцелация.

Разнообразието при ситуациите зависи от семантичното разнообразие на многоместните в повечето случаи предикати, които са основното ядро на ситуацията и които предопределят вида и. Очертават се основно четири вида ситуации, като всяка от тях е със сложно вътрешно структуриране и категоризиране. Във връзка с прокараната семантична подялба на предикатите основно на действия, процеси, събития и състояния, се налага и вътрешното структуриране на ситуациите, които следват този модел, но с уточнението, че основната подялба при тях за удобство ще е на действия и състояния, като процесите и събитията се приемат за разновидност на действието. Изхождаме от презумпцията, която се споделя и от други автори, че на практика е много трудно да се направи детайлна, абсолютно точна и прецизна класификация на предикатите по посочените критерии. Приемаме, че процесът и събитието представляват естествено продължение и възможност за различни трансформации на действието във времето и пространството и се предполагат от него. Участниците в социативните ситуации са: агенс, контрагент [$\pm$ активен], квазиконтрагент, експериенцер, вътрешен атрибутив, външен атрибутив, цел. Основни и задължителни участници, без които е невъзможно да се осъществи действието са агенсът, контрагентът, експериенцерът. Допълнителни, но характеризиращи ситуациите именно като социативни, са квазиконтрагентът, вътрешният атрибутив, външният атрибутив и целта.

В структурен и семантичен план общото за всички ситуации е употребата на формалната връзка *z*, *za*. Ситуациите са числово представени и номерирани единствено от технически съображения, за да бъдат достъпът и работата с тях по-лесни. Номерацията не е класация на тяхната честотност или ценност.

Социативна ситуация № 1:

А) [Ситуация за описание на съвместно, взаимно извършване на действието]

Б) [Ситуация за описание на съвместно, взаимно съпреживяване на състояние]

Jědže z psom po picu.

Jěć z přěcelom.

Chodžeše z Pětrom na tajke wječorki.

Róža hrajkaše sej z tutej mysličku.

Nan wosta z maćerju.

Rěču ze swojimi serbskimi přěčelemi serbsce.

Rozmołwjeć so ze susodom.

Njeje hišće ze žanym powědał.

Социативна ситуация № 2:

- A)[Ситуация за описание на вътрешното състояние на агенса]
Hlada na nas z wšej nadžiju.
Ze spěchom wjesłuje.
Z chrobłosću zwěrju sebi prajić.
Wona pohladny k njemu z posměwkom a prašakom.
Durje prasnychu do zamka z njemałym wrjeskom.
Z njesćerpnym chwatkom so prašeše.
Wuwola wón z wjesołosću.

Социативна ситуация № 3:

- A)[Ситуация за описание на външна характеристика на агенса]
Žona ze zamochtanim wobličom
Wobličo z mutnymaj wočomaj
Zešiwk z mojimi pěsnjemi.
Škleńca z winom,
Tyzka z cigaretami.

Социативна ситуация № 4:

- A)[Ситуация за описание на целта на действието на агенса]
Džěchu k njemu ze žadanjom

II. Семантични профили на социативните ситуации

1. Семантичен профил на ситуация № 1

- A)[Ситуация за описание на съвместно, взаимно извършване на действието]
Б)[Ситуация за описание на съвместно, взаимно съпреживяване на състояние]

Това е най-често срещаната социативна ситуация в горнолужишкия език, което означава, че творителните падежни модели се използват най-често, за да изразят и отразят този социативен фрагмент. Вътрешните разновидности произтичат и са следствие от предикатното разнообразие.

Ще илюстрираме ситуацията със следните примери от горнолужишкия език: *Jědže z psom po picu. Jěc z přěcelom. Chodžeše z Pětrom na tajke wječorki. Róža hrajkaše sej z tutej mysličku. Z nanom zwažich so na jednu bobowu jězbu. Fašisća ze Židami nječłowjesce zachadžeja. Sym ze wšěmi derje rozumił. Rěču ze swojimi serbskimi přěcelemi serbsce. Njeje hišće ze žanym powědał. Kak wobchadžam z mjeńšinami? Pój ze mnu. Dže z džědom do zahrodki. Chodžeše z Pětrom na tajke wječorki. Chcych jenož z tobu rěčeć. Chcu domoj z tobu hić. Běše ze swojej swójbu w Berlinje žiwa. Je*

derje, zo z njej žane starosće nimataj. Sy z nimi derje do N. dojěla? Bych će poprawom na zetkanje sobu wzać móhl. Ja wozmu swoju domiznu sobu kaž šlink swoju chěžku. Sym sej džěło sobu domoj wzała. Njebě z Wiktorom a mjez wulětnikami. Piješe a žortowaše z kolegami. Wšudže w bydlenju nošeše aparat ze sobu. Přetož w přěnim tydženju junija jědžeše knjez N. z rjadownju swojeje šule do Porynskeje. Rěčeše wo tym tež z koleginu. Na přichodnymaj dnjomaj rozrěči sej swoje plany z mojej žonu. Njemóže docyła ze mnu rěčeć. To bě korčma, w kotrejž druhdy z Jantom piwo piješe. A rozmołwa z Jantom bě dawno, před wěčnym časom. Ale wona měješe hišće dowol, bě sama ze sobu a móžeše sej z myslemi hišće raz na ćopły přibrjóh wućeKNyć. Ale smjerć njewidźeržiš pola nikoho, kotrehož sy znał, z kotrymž sy był spřećeleny. A byšće wy tam ze mnu jěla?

В своето приносно и новаторско изследване Ю. Д. Апресян (вж. Апресян, 1995) очертава двата най-важни момента при описанието на ситуацията и това са:

- 1) характеристика на семантичния предикат;
- 2) характеристика на семантичните валентности на предиката, т. е. описание на участниците в ситуацията.

Споделяме становището на Ю. Д. Апресян и смятаме, че точно тези възлови моменти могат да представят и нарисуват пълен семантичен, психологически ориентиран профил на ситуацията. Психологически ориентиран профил на дадена ситуация за нас означава, че ще ни интересува психологията на поведението на отделните участници поотделно и един спрямо друг. В анализите по-долу и в следващите глави ще следваме тези процедурни стъпки.

Характеристика на семантичните предикати в ситуация № 1

Преди всичко активни са предикати, чиято дейност, процеси, събития, състояния водят до видими резултати, могат да бъдат регистрирани и от външни свидетели. Най-често срещаният вид семантични предикати в тази социативна ситуация е за движение, за преместване в пространството, за осъществяване на комуникативни дейности. Статичните предикати са в повечето случаи с екзистенциална семантика – живея, правя любов, но не и раждам се, умирам. С ограничена употреба и участие са предикатите за емоционално състояние, което означава, че не всички видове емоционални дейности / състояния могат да бъдат извършени съвместно с някого друг и не при всички тях е нужен партньор, за да се реализират. С ограничен капацитет на действие са и предикатите за интелектуална дейност (различни ментални състояния, най-общо казано), явно защото това е дейност, която агенсът предпочита да извърши в усамотение и уединение поради спецификата на дейността – активиране на

собствения интелектуален капацитет. По принцип, глаголите отнасящи се към типа на менталните предикати, представляват нееднороден клас. Те могат да означават различни ментални състояния (знам, вярвам, счи-там), мислителна дейност, обикновено насочена към получаване на знания (размишлявам, обмислям) или пък посочва възникването на определено ментално състояние в резултат на предшестваща дейност (да науча, да се досетя, да си спомня, да разбера). Споменът например може да се появи спонтанно, неконтролируемо, но и в резултат на специална, съзнателно насочена ментална дейност (вж. по въпроса и Иомдин, 1999: 71-89).

Социативността в тази ситуация означава и съпровождане на лице или обект от други. Може да се изрази както с лично, така и с нелично съществително име. Почти всяко глаголно действие може да се извърши съвместно с друго лице. По такъв начин с помощта на формалната връзка *z* (в редки случаи и с *mjezy*) се изразява съпровождане, без да се установява йерархията, отношенията на подчинение. Най-често обаче водещото, главното лице при извършване на действието е максимално немаркирано от каквато и да е падежна морфема, т. е. то е в номинатив.

На базата на ексцерпирания материал стигнахме до следната констатация относно това какви предикати най-често участват в образуването на тази социативна ситуация. Най-вече това са предикати за действие, събитие, процес и след тях се нареждат предикатите за изразяване на различни състояния. Прави впечатление, че същински статични предикати почти не се използват, очевидно защото спецификата на социативността е да търсиш другия, партньора. Затова повечето статични предикати са всъщност само привидно статични и обикновено зад тях е скрита неизразена експлицитно активност, някакъв вид дейност.

С тази социативна ситуация може да се опише и лице или обект, които са обединени с общо участие при действие с друго лице или обект, изразено с номинатив. Двамата участници са едновременно субект и обект на действието, тъй като действието преминава от единия върху другия. По-голямата част от семантичните предикати, които участват в образуването на тази ситуация, са възвратни. В славянските езици творителен социативен за взаимно действие е известен при следните семантични групи глаголи: при глаголи, означаващи взаимен разговор, беседа, спор, сговор; при глаголи, означаващи игра, борба; при глаголи със значение да се срещна, да се запозная, да се разделя, да си пообщувам; при глаголи със значение карам се, помирявам се, съдя се; при глаголи със значение венчавам се, сродявам се; при глаголи със значение да се оmeshам, да се съединя, да се събера; при глаголи, означаващи търговия, размяна, делитба.

Ще посочим най-често срещаните предикати, като ще се опитаме да ги групираме по общи семантични признаци (във формален аспект носител

на основния признак е не само глаголт, но и отглаголно съществително, носещо семантиката на глагола, прилагателни и други части на речта):

1. Предикати за движение (за физическо преместване в пространството) директно заявено или имплицитно подразбиращо се, а също и за изразяване на различни фази от развитието на действието: *podac so ze* (*staršimaj a ze sotru do Durinskeje, z hibacej so črjódu*), *hić z* (*nanom, z lampu na lubju, z džedom, ze studentstwom*), *poběhnyć z* (*tolerjom*), *wzac* (*domiznu sobu*), *jěc z* (*psom, z přecelom*), *chodžeć z* (*Pětrom na wječorki*), *přinjesć* (*sobu pjenjezy*), *zachadžeć ze* (*Židami nječłowjesce*), *přińc* (*preč*) z (*druhimi wobydlerjemi*), *wrócić so z* (*křinju złotakow, z noweje nadžiju*), *směc z* (*wami na wiki*), *chodzić ze* (*nanom po tutym puću*), *přestać z* (*džěłom*), *wobjedować z* (*četu*), *pój* (*sobu, ze mnu*), *wulět z* (*rjadownju*), *zastać z* (*nanom tutaj*), *přińc z* (*młynskim, maćerju*), *wzac* (*sobu*), *čahać so z* (*tym abo tamnym wnučkom*), , *čahać z* (*mužom wozyčk do dwora, z tobołami*), *zhubić so z* (*mojim Maksom*), *zacaħnyć z* (*džiwiimi a skludnymi ludžimi*), *džělać ze* (*serbskej konzerwatiwnosću, z ludom*), *pućować z* (*Radosćanami*), *rjadować z* (*nim*), *přepoložic ze* (*swojimi ludžimi*) и други;
2. Същински предикати за съединяване или разделяне - имплицитно съдържат нуждата от “съвместност” и “сравнение, съпоставяне” на две неща в семантичната си структура. Това са предикати със симетрична, реципрочна, корелатна семантика. И още при глаголи със значение да установя контакт, да се срещна, да се запозная, да се разделя, да си пообщувам; при глаголи със значение карам се, помирявам се, съдя се; при глаголи със значение венчавам се, сродявам се; при глаголи със значение да се омешам, да се съединя, да се събера; при глаголи, означаващи търговия, размяна, делитба: *rozžohnować so z* (*Poldijom, z kolegu*), *bić so z* (*Jurijom*), *spřećelić so z* (*druhimi*), *ščekać so z* (*dohladowarjemi*), *blamować so ze* (*mnu*), *zwjazować z* (*wobswětom*), *zwjazać z* (*rozwićom*), *dać so* (*do bjesady*) z (*stražnikom*), *zeńc so z* (*Fabriciusom, dekanom*), *wobchadžeć z* (*mjeńšinami*), *zwisować z* (*městom*), *wobchod z* (*městami zwonka Łužicy*), *zwisk z* (*druhimi městami*), *nawjazować z* (*druhimi městami a krajemi styki*), *zeznać so z* (*Lehmannec synom, z delnjołužiskej narodnosću, z tej krajinu*), *zwjazować z* (*druhim*), *wojować z* (*hólcami, Husitami, z ewangeliskim Serbom*), *brać* (*sobu*), *kontakt z* (*džěławym ludom*), *spřećeleny z* (*čeladnymi a rjemjeslniskimi*), *počahi z* (*Juhosłowjanami*), *zetkać so ze* (*Schillerom, druhim wulkim němskim basnikom, z přećiwnjenjom*), *dopisować so z* (*čěskimi prócowarjemi*), *zjednoćeny z* (*přirodu, ze stwórbu*), *spojeny z* (*přirodu*), *konkurować sej ze* (*šwicarskimi wjelehorami*), *wadzić so ze* (*Serbami*), *runać so z* (*nim*), *zjednoćeć z* (*krutej wolu*), *młócić so z* (*nimi*), *prać so z* (*hinak zmyslenym sobučłowjekom*), *mjerwjeć so z* (*prošerjemi*), *měšeć so ze*

(sonowinami), **rozestając so z** (konserwatywnościu a pseudowótčinstwom), **konfrontować so ze** (starymi) и други;

3. Предикати за извършване на комуникативни и други ментални дейности, в които също се включва и се предполага елементът на комуникацията; при глаголи, означаващи взаимен разговор, беседа, спор, сговор: **rozmawiać so z** (mojej susodku), **rozmawieć so z** (wami, mnu), **řečeć z** (tobu, ze swojimi serbskimi přečelemi serbsce, z Pětrom), **powědać z** (nim), **rozumieć ze** (wšěmi derje), **wadzić so z** (bratrom), **jednać ze** (mužemi), **dorěčeć so z** (wami), **popowědać z** (nim), **powědać mjez** (sobu), **nastudować z** (nami kompozicije), **rozumieć so ze** (Słowjanami), **dorozumieć so ze** (wšitkimi Słowjanami) и други;
4. Предикати за извършване на игрова, спортна дейност: **zarejować sej z** (Poldijom), **hrajkać sej z** (tutej mysličku), **hrać sej z** (wětrikom), **zaběrać so z** (nim), **hrajkać z** (móžnosćemi), **wjerćeć so z** (pyšnymi holičami) и други;
5. Предикати за изразяване на привидна статичност, зад която имплицитно се крият различни дейности, обикновено под формата на процеси, проточени в определен времеви отрязък; процесуално състояние; налице е скрита динамика: **spać z** (Kristlu), **nóc z** (Tobu), **posnědać z** (Pětrom), **sedžeć ze** (starym knjezom), **być z** (mojej maćerku), **być ze** (štyrjomi džěčatkami w nuzy), **być žiwa ze** (swojej swójbu), **wostać z** (maćerju), **přežiwić z** (Kristlu a džěčimi lěto), **bydleć z** (njej), **přetrąć z** (nimi njeměr), **stać ze** (swojim susodstwom, křižom) и други;
6. Предикати за изразяване на по-особено емоционално отношение и състояние: **žortować z** (kolegami), **dožiwnjenje z** (tutym cuzym mužom), **postrowieć so z** (tamnym stotnikom), **měć** (šćerpliwość) **ze** (mnu), **modlić so ze** (swojim so wróćacy młodym wojakom), **wobchadžeć z** (přirodu), **zachadžeć z** (přirodu), **bědźić so z** (rozputanym njepřečelskim žiwjołom), **radować so z** (nim), **spokojić so z** (tym), **pokazować so z** (njej), **měć** (sobuželność) **z** (tym rjekom), **čuć z** (ludom), **ožiwić z** (nim), **zwućić so z** (Jantom) и други.

По-горе представените предикати принадлежат на различни семантични полета и тематични групи, което ни подсказва, че глаголи с най-разнообразна семантика могат да се включат при изразяването на социативността. Общото при всички тях е, че семантичната им структура задължително изисква участието на семантичен субект и съпровождащ или равноправен партньор (най-общо казано). Описват ситуация, в която задължителни участници са “Аз” и “Ти (Това)”, с които заедно, съвместно извършваме действието.

Творителната маркировка на непрекия обект свидетелства, че глаголите са задължително непреходни (срв. напр.: *wostać z*, *powědać z*, *hrajkać sej z*, *řečeć z*, *hić z* и др.). Семантичният им обект е непряк (срв. напр.: *z nanom*, *z maćerju*, *z psom*, *ze wšěmi*, *ze swojimi serbskimi přečelemi*,

ze žanym, z mjeňšinami, z džědom, z tutej mysličku, z tobu, ze swojej swójbu, z njej, z nimi, ze sobu, z Wiktorom, z kolegami, z rjadownju, z koleginu, z mojej žonu, ze mnu, z Jantom, z myslemi, z třomi džěćimi, z rjadownju и др.).

До голяма степен социативното значение се дооформя и от семантиката на творително маркирания елемент – това могат да бъдат както съществителни с конкретно значение (напр.: *sotra, nan, swójba, knjez, susodka, ja, ty, džěd, přečel, pos, žona, kolegina, rjadownja* и др.), така и съществителни, които нямат реален денотат, а изразяват абстрактни понятия, представи (срв. напр.: *strach, mysl, radosć, mjeňšina* и др.). В редица случаи обаче творително маркираният елемент може да бъде коагенс, т. е. може да взема равноправно участие в извършваното действие.

Семантичният непряк обект е в позицията на придружител, съпровождащ елемент на семантичния субект при реализиране на глаголното действие.

В някои случаи глаголът се отнася по смисъл не само към съществителното, което е в номинатив, но и към съществителното с творителна маркировка, тъй като действието на практика е общо и за двете лица. Обаче на единия от участниците в действието (на субекта) се пада главната роля, а участникът, маркиран творително, само съпровожда първия. Понякога обаче главното действащо лице може да бъде и творително маркиран; обикновено когато става въпрос за лице, отличаващо се със своята значимост, обществена роля и функции или просто с по-голяма активност в конкретното действие (напр.: *Dže z džědom do zahrodki. Z nanom zwažich so na jednu bobowu jězbu*).

Изработването на сценарий на развитието на действието, процесите и събитията в социативната ситуация ще ни помогне да проследим цялостно какво се случва и как се случва в ситуацията. Ще ни позволи да открием и мястото на отделните участници в ситуацията, както и да се проследи тяхното поведение – поотделно и един спрямо друг. Що се отнася до сценария на привидно статичните ситуации, а и на статичните ситуации по принцип, трудно е да се предскаже доколко са податливи на вътрешно структуриране.

Сценарият (вж. J. Caron, 1992: 157, където “сценарий” и “скрипт” се използват като синонимни) е структура, която описва стереотипното съгласуване на действията, процесите и събитията, етапите и фазите, по които те преминават в дадена ситуация. Например скриптът в ресторанта е следният: влизане в ресторанта, избор на маса, настаняване, четене на менюто, поръчване, ядене, плащане, излизане от ресторанта. Това е логично и последователно подреждане на действията, процесите, събитията в дадена ситуация, (а и на поведението на партиципанти – участниците в ситуацията) тяхното смислово съгласуване.

Най-общо, **сценарият** на възникването и развитието на първата социативна ситуация включва следните единадесет етапа на протичане:

1. Поява на намерение и на осъзната вътрешна потребност у активния агенс за провеждане на действие с друг субект, за предизвикване или участие в събитие или процес с друг агенс, нужда от съпреживяване на дадено състояние с друг агенс;
3. Ментална подготовка за установяване на контакт с партньор (най-общо казано);
4. Търсене на подходящ партньор;
5. Определяне целта на съвместното действие;
6. Осъществяване на намерението и включването им в съвместно действие, процес, събитие, състояние;
7. Довеждане на действието, събитието, процеса, състоянието докрай или само до неговата частична реализация;
8. Получаване на взаимна изгода, или на изгода в различна степен от двамата партньори;
9. Преустановяване на контакта между двамата партньори при действието, събитието и процеса;
10. Раздяла на двамата партньори;
11. По-продължителна във времето регистрация на контакта между двамата партньори при статичните ситуации.

Характеристика на участниците в ситуация № 1

Участниците в ситуацията са задължителни – които са минимум необходими, за да се реализира ситуацията, и факултативни – предполагат се от валентността на семантичния предикат, не вземат пряко участие в ситуацията, но биха могли да променят нейната характеристика, ако се включат и тогава ще я трансформират в друг фрагмент от общата картина.

Участниците в тази социативна ситуация са следните: агенс, контрагент [$\pm$ активен] (конкретен, одушевен), (вж. Апресян, 1995 за съдържанието на тези понятия), квазиконтрагент (при абстрактните имена и при неодушевените), който не е истински партньор на агенса, експериментатор – за последната група глаголи.

Съдържанието на семантичните валентности на думата – това са ролите на участниците в ситуацията – агенс, пациент, инструмент, място и др.; времето е присъщо на всичките действия и състояния. Но в системата на Ю. Д. Апресян всички тези семантични отношения са сведени до едно основно – до това на субекта. Самият той признава, че отношението на субекта е най-несъдържателно в семантичен план и е било въведено само затова защото неговата система от 25 семантични отношения е построена на основата на синтактичните разработки за този тип отношения и затова синтактичните фактори играят значителна роля в определянето на някои отношения например тези на субекта, обекта и съдържанието. От семантична гледна точка понятието обект е безсмислено (или е излишно):

“обект на действието” – това е субектът на дадена ситуация, каузирана от друга ситуация (вж. Апресян, 1995: 125). Според Ю. Д. Апресян *агенсът* това е одушевленият инициатор на действието. Основно свойство на агенса е неговата цялостност (вж. Волф, 1989: 61). Ф. Михалк също отделя семантичната роля агенс Агенс (Agens) – *Jan bje Jurija*. A (x) d (y) (вж. Михалк, 1977). Интересно е да се проследи психологията на поведението на участниците при отделните предикатни разновидности.

Вторият равностоен участник в описваната социативна ситуация е *контрагентът*. Ю. Д. Апресян отделя тази симетрична роля Cotrag. “контрагент” - участник в симетрични, корелатни предикати има чифтен характер; *покупатъ у кого, больше моря*); нарича я още *реципрокант* (стр. 126). Контрагентът се представя от конкретен, одушевен корелат в действителността, но е възможно и да има релации с неодушевен, абстрактен корелат.

Така например терминът “контрагент”, като означение на възможна роля на участник (актант) в дадена ситуация, е въведен от Ч. Филмор, но без ясни и подробни инструкции за условията, при които функционира. За Ю. Д. Апресян “контрагентът” е активен участник в такава ситуация, в която взема участие още и активният субект, като при това действията на тези двама участници не съвпадат: предикатът описва изцяло само дейността на субекта, но не и дейността на контрагента. Така например в ситуацията на заем субект заема парите, а контрагентът ги дава; в ситуация на защита субектът се защитава, контрагентът напада. По това контрагентът се различава от възможния втори субект при симетричните предикати (вземат равноправно участие в действието, изразено от предиката), чиято форма на участие съвпада с формата на участие на първия субект, срв. напр.: *Иван спорит с Петром*.

М. В. Никитин по друг начин възприема семантичното съдържание на този участник. За него реципрокантът / контрагентът е участник в симетрични предикати, срв. Напр.: *Ваня дружен с соседским мальчиком, ветвь переплелась со стволом, они спутали его с Петром, его приняли за Петра, он похож на Петра, они торгуют со многими странами*. За автора реципрокантите имат отчетливо изразен чифтен характер и формално са в косвена падежна форма (вж. М. В. Никитин, 1997: 603). И ние възприемаме по същия начин съдържанието на тази семантична роля, а не както Ю. Д. Апресян.

И за лужишкия автор Ф. Михалк тази семантична роля съществува отделно и донякъде независимо от агенса; нарича я реципрочен, рефлексивен партиципant (Reciprokny resp. refleksivny participant) – *Mój so tamoj radu*. A(y)d(x).

Експериенцерът е третият участник в тази социативна ситуация. Този участник срещаме в шестата група от семантични предикати, участващи в тази социативна ситуация – предикати за изразяване на емо-

ционално състояние. В повечето случаи експериенцерът има одушевен, реален корелат в действителността, но може да бъде представян и от неодушевен, абстрактен. В съдържателно отношение експериенцерът е произведен от агенса. Експериенцерът е живо същество, “намиращо се в някакво физиологическо или психологическо, емоционално състояние, изразявано от предиката” (вж. Попова, 2000). Лужишкият автор Ф. Михалк обаче в своята класификация на семантичните роли не го споменава. М. Коритковска отбелязва, че позицията на аргументите със стойност експериенцер е позиция при основните за тази категория семантично прости класове предикатори като *чувствам*, *чувам*, *виждам* и др. (вж. Коритковска, 1990). Първопричината за емоциите обикновено е някакво физическо възприятие или ментално съзерцаване на нещо (вж. Апресян, 1995: 368). Върху нас оказват емоционално въздействие както неща, на които сме били свидетели, така и такива, за които научаваме от други. Непосредствената причина за емоциите е интелектуалната оценка на състоянието, в което сме се оказали, като желателна (положителните емоционални преживявания) или нежелателна (отрицателните емоционални преживявания) за нас. Емоциите се различават най-вече по признаците “интензивност” и “дълбочина на преживяването” (стр. 371).

По-рядко срещан участник в анализираната социативна ситуация е *квазиконтрагентът*. Обикновено няма реален корелат в действителността, или ако има, то той не е одушевен.

Поведението на отделните участници в посочените групи предикати е различно и зависи от много фактори. Ще проследим как се проявяват участниците поотделно за всяка група и в какви взаимоотношения влизат с останалите участници. В повечето случаи става въпрос за това какви са взаимоотношения между: агенс – контрагент, агенс – квазиконтрагент, агенс – експериенцер. Ще се опитаме, доколкото е възможно, да открием от какви принципи и правила се ръководи поведението им.

Първата група предикати бяха предикати **за движение** (за физическо преместване в пространството) директно заявено или имплицитно подразбиращо се, а също и за изразяване на различни фази от развитието на действието. Според Ст. Георгиев (вж. Георгиев, 1993: 130) основен признак в семантиката на глаголите за движение е преместването, което означава отделяне от определено място, предмет и др., които са ориентационни. Ключова дума е глаголът *движи се*, [заемам положение (не съм тук)]. Това общо, типово значение е твърде разчленено по лексикални групи с частно типологично значение върху съществени опозитивни отношения по признаците приближаване и отдалечаване, неопределеност и достигане, посока нагоре или надолу, начин на движение (бързо и бавно), еднопосочност и двупосочност, започване и преустановяване, субект на движение и средство (пеш, с превозно средство, по вода, суша или въздух) и др.

Основни участници тук са агенсът, контрагентът и квазиконтрагент. Участието в действието и състоянието в ситуацията се разпределя между двамата партньори на базата на реализирани / нереализирани признаци. Определящи за тяхното поведение са признаците (Признакът е онова, чрез което мислим за предметите - вж. Дейков, 1999: 15):

- инициативност / неинициативност;
- активност / пасивност;
- наличие на лидерство / отсъствие на лидерство;
- социален статус “престижност” / социален статус “непрестижност”;
- контролируемост / неконтролируемост;
- фазовост / цялостност;
- наличие на цел / липса на цел;
- наличие на резултат от действието / отсъствие на резултат от действието;
- изменение във времето / неизменение във времето.

Посочените признаци невинаги са характерни изцяло за агенса. Водеща е извънезиковата корелация между агенс – реален субект, контрагент – реален субект. По признака инициативност, активност водеща позиция заема агенсът, който е и формално немаркиран. За контрагента се пада ролята на придружителя, съпровождащия член (срв. напр.: *wobjedować z ćetu*). Трябва да се признае обаче, че невинаги е възможно ясно да бъде разграничено на кои участници се падат тези признаци. По признака лидерство и социален статус “престижност” е възможно водеща да е позицията на контрагента, ако в реалната ситуация доминираща фигура е именно той (срв. напр.: *hić z nanom, zastać z nanom tutaj*). Признаците фазовост / цялостност донякъде изравняват позициите на агенса и контрагента, тъй като и двамата се стремят да започнат, продължат или довършат действието (срв. напр.: *podać so ze staršimaj a ze sotru do Durinskej, chodźić ze nanom po tutym puću, čahać so z tym abo tamnym wnučkom*). Наличието на цел и съответно на резултат от постигането на поставената цел не е първостепенно за агенса и контрагента, по-важно е съучастието им да доведе до действие. Също така и изменението във времето, наличието на видима промяна у двамата участници не е задължително условие от съвместното участие в действието, събитието, процеса, състоянието. Интересна е позицията на квазиконтрагента. Той не е в състояние да променя и да оказва влияние и въздействие върху агенса поради спецификата си, че в повечето случаи се представлява от неодушевени, абстрактни елементи, маркирани с творителна падежна морфема (срв. напр. : *podać so z hibacej so črjódu, hić z lampu na łubju, poběhnyć z tolerjom, jěć z psom, wzać domiznu sobu, wrócić so z křinju zlotakow, z nowej nadźiju, přestać z džěłom čahać z tobołami* и други). Тяхната роля се ограничава само до признака “временна / постоянна нужда, потребност”.

Те са неинициативни, пасивни, лишени са от лидерска воля, защото тя, априори, изхождайки от спецификата на тяхната същност не им е нужна.

Втората група предикати са същинските предикати за съединяване или разделяне - имплицитно съдържат нуждата от “съвместност” и “сравнение, съпоставяне” на две неща в семантичната си структура. Това са предикати със симетрична, реципрочна, корелатна семантика. И още при глаголи със значение да се срещна, да се запозная, да се разделя, да си пообщувам; при глаголи със значение карам се, помирявам се, съдя се; при глаголи със значение венчавам се, сродявам се; при глаголи със значение да се омешам, да се съединя, да се събера; при глаголи, означаващи търговия, размяна, делитба. И така, основни участници са агенсът и контрагентът. Квазиконтрагентът има същата пасивна роля спрямо агенса, докато с контрагента той не влиза в отношения. Агенсът и контрагентът при този вид предикати си поделят поравно лидерската позиция, почти в равна степен са инициативни и активни за провеждане на действието, за разлика от горната група предикати, при която лидерството принадлежеше на агенса, а контрагентът бе пасивен съпровождащ съучастник. Точно обратното, равното участие на двамата участници тук е задължително условие, за да се реализира действието. Наличието на цел в отношенията им не е задължително условие, за да се реализира действието – то може да се извършва, заради участието в самия процес – без преследването на определена цел (срв. напр.: *rozżohnować so z Poldijom, z kolegu; bić so z Janom; spřećelić so z druhimi; wojować z hólcami, Husitami, z ewangelskim Serbom; zeznać so z Lehmannec synom, z delnjołužiskej narodnošću, z tej krajinu; dopisować so z čěskimi prócowarjemi; młócić so z nimi, prać so z hinak zmyslenym sobučłowjekom; konkurować sej ze šwicarskimi wjelehorami; wadzić so ze Serbami; konfrontować so ze starymi*). Ролята на квазиконтрагента е пасивна и изцяло подчинена на волята на агенса. Участието му не е абсолютно необходимо, за да се реализира семантиката на реципрочния предикат и се свежда до ролята на ориентира, отправната точка (срв. напр.: *zwjazać z rozwićom; zwisować z městom; nawjazować z druhimi městami a krajemi styk; zetkać so ze z přećiwjenjom; měšeć so ze sonowinami*).

Третата група предикати са за извършване на комуникативни и други ментални дейности, в които също се включва и се предполага елементът на комуникацията; при глаголи, означаващи взаимен разговор, беседа, спор, сговор. Основни участници са агенсът и контрагентът. Почти не се среща квазиконтрагентът. По отношение на признаците инициативност, активност, лидерство в отношенията – поделят се между двамата участници. Като става въпрос и за целенасочено търсене на контрагента с цел да се получи някаква информация от него, да бъде убеден в нещо, за съвместна интелектуална дейност или просто за получаване на душевен комфорт (срв. напр.: *rozmoŭjać so z mojej susodku, z wami, ze*

mnu; řečec z tobu, ze swojimi serbskimi přečelemi serbsce, z Pětrom; powědać z nim; rozumić ze wšěmi derje; jednać z mužemi; dorěčeć so z wami; popowědać z nim; powědać mjez sobu; nastudować z nami kompozicije; dorozumić so ze wšitkimi Słowjanami и други). Квазиконтрагентът поради своята специфика да няма реален и конкретен корелат в действителността е рядко срещан участник при този вид предикати, защото при тях целта на действието е да се извлече интелектуална полза, нещо което квазиконтрагентът не е в състояние да осигури.

Четвъртата група предикати са за извършване на игрова, спортна дейност. И тук, подобно на предикатите от втората група (които обаче са представители на най-различни семантични полета), в семантичната им структура имплицитно се съдържа признакът “нужда от съвместност”. Това са предикати, при които е трудно да си представим осъществяване на действието поединично. Основни действащи лица тук са агенсът и контрагентът. Инициативността, активността и лидерството се поделя поравно между двамата участници. Като в началото и двамата се включват с еднакви претенции за лидерство, но от края на действието или събитието, от крайния резултат става ясно кой от двамата ще е лидерът за в бъдеще. Така, че при този тип предикати наличието на краен резултат в повечето случаи е много важно и определящо за тяхното по-нататъшно поведение. Целта обаче е от различно естество при всички тях – за някои това може да е получаване на видима победа, надмощие над противника, а за други – получаване на видима наслада (срв. напр.: *zarejować sej z Poldijom, hrajkać sej z Pětrom, wjerćeć so z pyšnymi holičami* и други).

Квазиконтрагентът със своята абстрактна същност почти няма място при този тип предикати, защото най-характерното за тях е, че действието, процесът протичат видимо, пред очите на всички. Има обаче и изключения, които са резултат от по-особеното душевно състояние на агенса, който в определени моменти има нужда точно от безпътната нематериалност на квазиагенса, за да изрази вътрешното си емоционално и интелектуално състояние и напрежение (срв. напр.: *hrać sej z wětrikom, hrajkać sej z tutej mysličku, hrajkać z móžnosćemi* и други).

Петата група предикати са за изразяване на привидна статичност, зад която имплицитно се крият различни дейности, обикновено под формата на процеси, проточени в определен времеви отрязък; процесуално състояние; налице е скрита динамика. Според Ст. Георгиев (вж. Георгиев, 1993: 130) глаголите за състояние изразяват такава действителност на нещата, при която съществува субектна затвореност на извършването, разкриващо отделни страни и моменти на тяхното съществуване и изменение, на тяхното преобразуване или статичност. Интерпретант на значението за състояние е съчетанието “в състояние съм”. Значението за състояние на глагола (действено състояние) отразява различни страни на

статичност или преобразуване на лица и нелица, предмети и явления, поради което може да се говори за следните подгрупи глаголи за състояние – за физическо състояние на живи същества и предмети – утихна, облечен; за развитие; за душевно състояние – начумеря се, усмихна се; за мисловност – сетя се, съглася се; за съсредоточеност; за идентификация; за наличие; за резултатност.

Основни участници тук са агенсът и контрагентът. И макар състоянието да предполага субектна затвореност и самоизвършване, то и при този тип предикати агенсът търси другия, за да се самоосъществи и да реализира своите душевни потребности чрез другия докрай. Точно затова наричаме този тип предикати в тази социативна ситуация предикати за изразяване на скрита динамика, или предикати с привидна статичност. На повърхността като че ли нещата не се движат, не се развиват, но това е само привидно, защото зад временната или показната липса на движение всъщност се крие най-често движение от най-различен характер, генерирано много често и от двамата участници. Не е много ясно кой от двамата е инициативната, активната страна, кой осъществява контрола над другия, а и това тук не е толкова важно. Лидерската позиция също е без значение, защото обикновено става въпрос за такова действие, при което всеки се разтваря в другия. Социалният статус на участниците също не е от значение, когато става въпрос за взаимно и поравно участие в едно състояние, зад което бушуват най-различни страсти, състояние, зад което се крие безкрайна решимост за действие. Това привидно състояние може да заема един кратък отрязък от живота на единия участник, но може да е по-продължително във времето. Целта на това съучастие обикновено не е ясно и категорично дефинирано вербално, защото тя невинно има материален, видим израз, а се крие по-често в сферата на вътрешното, психическото удоволствие и душевен комфорт, което носи общуването с другия. С течение на времето именно поради влиянието, което си оказват един на друг участниците, може да се стигне и до взаимна трансформация. Срв. напр.: *spać z Kristlu, posnėdać z Pėtrom; sedźeć ze starym knjezom; być z mojej maćerku, z Hórnikom, ze štyrjomi džěčatkami w nuzu; być žiwa ze swojej swójbu; wostać z maćerju; přežiwić z Kristlu a džěćimi lěto; bydleć z njej; přetrać z nimi njeměr; stać ze swojim susodstwom, křižom* и други.

Шестата група предикати са за изразяване на по-особено емоционално отношение и състояние. Основни участници тук са експериментаторът (другото Аз на агенса в определени случаи) и контрагентът. Активността, инициативността и лидерството се поделя между двамата участници, защото спецификата на този вид предикати е получаване на удоволствие от общуването с другия, или съпреживяване на емоционални състояния. Характерното за тези емоционални състояния е, че те са краткотрайни във времето, епизодични случки, събития. Само за някои от тях се забелязва

процесуалната продължителност във времето. Участниците не си поставят цел и затова не може да се отчете видим резултат. Резултатът отново трябва да се търси в невидимата, макар и краткотрайна наслада от съучастието в духовно, емоционално, психическо и интелектуално съпреживяване на нещо общо, от постигането на духовна близост заедно с другия. Не са редки и случаите, в които става въпрос за интелектуална, или даже и за протоколна, етикетна игра. Така че, при този тип предикати почти не се стига до промяна в участниците. Изключения правят случаите в които, макар и епизодично, е възможно партньорът на експериенцера да бъде квазиконтрагентът. В такъв случай става въпрос за активно, покровителствено отношение на експериенцера по отношение на квазиконтрагента, и то с цел да го предпази от зловредни влияния. Например: *żortować z kolegami; dożiwjenje z tutym cuzym mužom; postrowić so z tamnym stotnikom; měć sčérpliwosć ze mnu; modlić so ze swojim so wróćacy młodym wojakom; wobchadźeć z přirodu; zachadźeć z přirodu; bėdźić so z rozputanym njepřečelskim žiwjołom; radować so z nim; spokojić so z tym; čuć z ludom; ožiwić z nim; zwućić so z Jantom* и други.

Ще приведем и други примери от горнолужишкия език за тази социативна ситуация, за да бъдем полезни и на други изследователи, защото сме наясно, че текстове на този микро език се намират по-трудно: Rozžohnować so z Poldijom. My sej z Poldijom zarejowachmy. Loni podachmy so w našich lětnich prózdninach ze staršimaj a ze sotru do Durinskeje. Je ze swójbu narodniny swječila. Rozmołwjach so z mojej susodku. Mój tam z Jurijom póndžemoj. Jan so z Jurijom bije. Nan sej z maćerju dary wuměnja. Tež z druhimi bě so spřečeliła. Móžemoj so z wami rozmołwjeć? Z kim by sej doma hrajkac dyrbjała. Rozmołwjam so z Martinu. Bych so z Tobu jara rady wo tym rozmołwjał. Ja so nadžijam, zo so ze mnu njeblamuješ. Njeměješe hišće Ralfa, z kotrymž je nětko žiwa. Bě planowany wulět na kraj z cyłym wotrjadom. Přenjeho julija potajkim so rano kaž přeco z mojej žonu rozžohnowach. Wón móže so z nimi rozmołwjeć. Wučerka ščeka so z dohladowarjemi, přědku w busu. Rozmołwa z přečelemi. Wona rjekny, zo je při aparace a chce wědžeć, z kim rěči. (D. Š.) Wón pak wujasnjowaše, zo bě tehdom a rady by so z njej zetkał. (D. Š.) Wona bě wjesoła, zo móžeše z nej wo Wiktoru rěčeć. (D. Š.) Wšudže w bydlenju nošeše aparat ze sobu. (D. Š.) Jeje dolhe włosy zejhravaja w powětrje, kaž bychy sej z wětrikom hrali. (D. Š.) Přetož w přnim tydženju junija jědžeše knjez S. z rjadownju swojeje šule do Porynskeje. (D. Š.) Rěčeše wo tym tež z koleginu. (D. Š.) Na přichodnymaj dnjomaj rozrěči sej swoje plany z mojej žonu. (D. Š.) Njemóže docyla ze mnu rěčeć. (D. Š.) Přenjeho julija potajkim so rano kaž přeco z mojej žonu rozžohnowach. (D. Š.) Wón móže so z nimi rozmołwjeć. (D. Š.) Zynčenje měša so z bórčenjom awtoweho motora. (D. Š.) Cembalowe zynki změšachu so z praskotom krjepjelow a pohlušichu šum dešća před woknami. (D. Š.) Kotřiž zynki popadnychu, spěwachu sobu abo zynčachu. (D. Š.) Bě naraz wšo nimo, na čož bě so z Jantom zwučila? (D. Š.) A rozmołwa z Jantom bě dawno, před wěčnym časom. (D. Š.) Što ma to jedne z druhim činić? (D. Š.) A byšće wy tam ze mnu jěla? (D. Š.) Wě, zo njemóže ju sobu wzać. (D. Š.) Je ju lubował, swoju žonu, kiž bě k druhemu šla, z třomi jeho džěćimi, kotrež je tež lubował. (D. Š.) Ja njepojědu sobu, bě Diego maćeri rjekł, na tón wulět z rjadownju. (D. Š.) Nětkle božedla hišće haru z džěćimi. (D. Š.) Wučerka ščeka so z dohladowarjemi, přědku w busu. (D. Š.) Čitajo jich twórby wróćich so z nimi do Budyšina swogojo džěcatstwa. (K. A. J) Što pak móže jeho radosć dosć sobu začuć a wupowědać. (K. A. J) Wobchod mjez šesćiměstami, ale tež z městami zwonka Łužicy, haj samo zwonka Němskeje, přiběraše. (J. W.) Do njeho slušeše wudžeržowanje zwiskow z druhimi městami. (J. W.) Wón bě hižo ze wšelakimi wuznamnymi mužemi jednał. (J. W.) Nazajtra zeńdže so byrgermišter z Fabriciusom a z dekanom Frybergom. (J. W.) Wčera sym z paterom Justusom tohodla jednał. (J. W.) Runje tohodla bych ja Pětra jako měščanskeho pisarja na radnicy witał, dokelž je waš wobchod z rozwićom města

wusko zwjazany. (J. W.) Sće da z Pětrom rěčeli, hač by wón do toho zwolił? (J. W.) Najprjedy chcemy so z wami dorěčeć. (J. W.) Dekan Fryberg a Fabricius so z byrgermištrom rozžohnowaštaj. (J. W.) Přestaň z džělom, Pětrje, chcu z tobu chutne słowčko porěčeć. (J. W.) Byrgermišter sej přeje, zo by ty z nim na radnicy měšćanske naležnosće rjadował. (J. W.) Z wami sym směł na wiki do Lipska. (J. W.) Čim kručišo so wón wuwiwa, čím wuspěšnišo móžu ja styki z druhimi městami a krajemi nawjazować. (J. W.) Zwiski nawjazać z nižozemskimi zlotnikarjemi, z francoskimi sukelnikami abo z rakuskimi škleńčerjemi. (J. W.) Knježe, měj sčerpliwosć ze mnu, chcu ěi wšitko zapłaćić. (O. W.) A poběhnje z tolerjom k čertej. (O. W.) Wšudžom so mjerwješe z prošerjemi w tutym žalostnym času. (O. W.) Z hólčikom pak džěše k drastnikarjej, kupi jemu pěknú, přistojnu drastu a potom džěše z nim do swójeho domu, poda jeho swóje mandželskej a powědaše jej wšitko, štož běše z hólčikom nazhonił a kajke měješe z nim wotpohlady. (O. W.) Ale přez zastaranje duchowneho a z pomocu Rychtarja so tola čestnje žiwješe. (O. W.) Potom budže tež z wamaj Bože žohnowanje. (O. W.) Nan wosta z maćerju doma. Njeje hišće ze žanym powědał. . Dołho smy ze starym knjezom hromadu sedželi. Haj, tež z nim bě wona spała. Přecel našeje swójbje je z Kristlu spał. Běše ze swójeje swójbje w Berlinje žiwa. Kusk nocy z Tobu. Hdy běch hišće z Mariju hromadže. Bych so z Tobu jara rady wo tym rozmołwjał. Ja wozmu swoju domiznu sobu kaž šlink swoju chěžku. Dožiwjenje z tutym cuzym mužom. Njeměješe hišće Ralfa, z kotrymž je nětko žiwa. Wón měješe službne terminy z direktorom. Njebě z Wiktorom a mjez wulětnikami. W samsnym wokomiku začuwaše, zo napjelni so wšo štož bě z nim před lětdžesatkom ožiwiła, ze zmysłom. (D. Š.) Sym w Šwedskej, hdžež mamy domček a hdžež smy kóžde lěto z Kristlu a džěćimi dowol přežiwili. (D. Š.) Haj, tež z nim bě wona spała. (D. Š.) Přecel našeje swójbje je z Kristlu spał. (D. Š.) Změješ čas a budže jón přeprěćitać – ze mnu. (D. Š.) To bě korčma, w kotrejš druhdy z Jantom piwo piješe. (D. Š.) Ale smjerc njewudžeržiš pola nikoho, kotrehož sy znał, z kotrymž sy był spřeceleny. (D. Š.) Naš wobchod wusko z městom zwisuje. (J. W.) Ze štyrjomi džěćatkami je w najwjetšej nuzy. (O. W.) Ale što budže z mojej maćerku? (O. W.) Wopraš so jeho, čěji a zwotkel je a što z jeho maćerju. (O. W.) Ze štyrjomi džěćatkami je w najwjetšej nuzy. (O. W.) Ale što budže z mojej maćerku? (O. W.) Z hólčikom pak džěše k drastnikarjej, kupi jemu pěknú, přistojnu drastu a potom džěše z nim do swójeho domu, poda jeho swóje mandželskej a powědaše jej wšitko, štož běše z hólčikom nazhonił a kajke měješe z nim wotpohlady. (O. W.) Ale přez zastaranje duchowneho a z pomocu Rychtarja so tola čestnje žiwješe. (O. W.) Potom budže tež z wamaj Bože žohnowanje. (O. W.) Štózku je tehdy we wojakach služil abo z nimi tehdomny njeměr přetrał, ma nětko nastajny měř. (J. R. W.) Z wulkej křinju zlotakow je so domoj wrócił. (O. W.) Ach, husto sym ze swojim nanom po tutym puću do Budyšina a z Budyšina chodžil, nan je so ducy ze mnu rozmołwjał. (O. W.) Tudy z nanom přeco zastachmoj, zo bychmoj trochu wotpočnyłoj. (O. W.) Znajěće hižo Małsečanski wulki młyn, nimo kotrehož sće ze mnu do Budyšina šli. (O. W.) Z nej bydleše sam na swojim młynje. (O. W.) Młynk drje tež spózna, zo běše z młynskim zbožo do mlyna přišlo. (O. W.) A skoro stražnik so z kolegu rozžohnowa. (J. N.) Dobře jabłuka pohladuja lubje ze slódkimi kruškami a krušwičkami z wulkich korbów. (M. A.) Z hibacej so ludu črjódu podajmy so nětko nimo radnicy na druge torhošćo. (M. A.) Póznach tu stareho towarša, kotryž bě z maćerju přišoł wuja wopytać. (M. A.) Wopyt bórže woteńdže a nětko běchmoj tu z Hórnikom samoj. (M. A.) Kak často smy my hólcy po Rybarskich schodach dele smalili abo wojowali z hólcami ze Židowa. (P. K.) Wulki wobraz w sydarni, na kotrymž bě bój měšćanow z Husitami zwobrazowany, bě nam to načinił a mysle sputał. (P. K.) Njewitane bě nam tuž tajke nowotarstwo, kiž měješe stary džěl města z nowym zwjazować. (P. K.) Njesměmy sej bjez dowolnosće ničo z twarnišća sobu wzać. (P. K.) Z našeje pomocu tuž rosćeše móst. (P. K.) W samsnym času, hdyž so móst twarješe, bě knjez šachtmišter “von” ze swojimi ludźimi w Budyskej wagonowni běh Sprjewje přepołožil. (P. K.) Šachtmišter, kiž měješe mojeho přecela Pawoła rady, wza jeho sobu na křížna Sprjewje do kantiny wagonownje. (P. K.) Wón njemało woči wuwaleše, hdyž cuzeho muža wuhlada a z nim małego pjeracha. (P. K.) Wyši wučer Jurij Slodeńk nastudowa z nami kompozicije Gustawa Wowčerka a sam dirigowaše. (P. K.) Wadžić so z bratrom. (P. G.) Smy sami z knjezom. (P. G.) Knjez Kurjo rěčeše tež ze mnu serbsce. (P. G.) Rjaneho dnja zeznach so k tomu hišće z Lehmanec synom. (P. G.) Často z nim po swjatoku na hasy popowědach. (P. G.) Tehdy so tute kónčki kołbasow kupcam tak scicha sobu njepodsuwachu. (P. G.) Rjeknych hišće, zo však knjez Grofa po swjatoku Serbske Nowiny sobu berje a zo nima chwile. (P. G.) A jako z četu wobjedowachmoj, četa sedžeše na kachlowej ławce a ja na stólcu při woknje, te smy z papjeru

zakryli, dokelž běchu škleńcy won, da dwójce zasobu zawrjeska a woheń z woknom nutř. (Ch. Z.) Sym jeho hišće dopołdnja widžała, kak je so při Wuskej hasce z tamnym stotnikom postrowił. (Ch. Z.) Sym tak wjesoła, zo je ta luba Elsbeth z džěćimi pola swojich staršich. (Ch. Z.) Elsbeth chceše jeju sobu do Wjazońcy wzać. (Ch. Z.) Nadžijam pak so, zo njeje wjac dele jěła, ale zo je z druhimi wobydlerjemi přeč přišla. (Ch. Z.) Ale ženje ju njeje nichtó widžał z někajkim mužom. (M. M.) Stara žona čaha so po měsće z tym abo tamnym wnučkom, potom so zaso wróci za płót. (M. M.) W jednym wšak dyrba so ludžo za płotom derje stać ze swojim susodstwom – dla wody. (M. M.) Stara džowka čehnje potom z mužom wozyčk do dwora, a młódša džowka čišći. (M. M.) A potom so tola hišće raz ze stražnikom do bjesady da. (M. M.)

2. Семантичен профил на ситуация № 2

А) [Ситуация за описание на вътрешното състояние на агенса]

Анализът на ексцерпирания материал показва, че това не е много често срещан начин в горнолужишкия език да се изрази и опише точно този фрагмент от извънезиковия свят. Много често се замества със синонимни адвербиални и деепричастни конструкции.

Ще илюстрираме ситуацията със следните примери от горнолужишкия език: *Hlada na nas z wšej nadžiju. Ze spěchom wjesłuje. Z chrobłosću zwěrju sebi prajić. Wona pohladny k njemu z posměwkom a prašakom. Durje prasnychu do zamka z njemałym wrjeskom. Z njesćerpny chwatkom so prašeše. Wuwoła wón z wjesołosću. Z napinanjom zběha hišće hłowu. Z luboznym posměwkom kwituje předawarka twory, prjedy hač so dodawar zaso zminje. Kukecy přeco hišće su hnadowne městno přemnohich Serbow, ke kotremuž pućuja z počesćowanjom ideala serbskeje konzerwatiwnosće. (M. N.-N.) Džěłaju z njewšědnej horliwosću a disciplinu. (M. N.-N.)*

Характеристика на семантичните предикати в ситуация № 2

В научната литература според Д. Станишева (вж. Станишева, 1958: 58) се предполага, че употребата на това значение се засилва във втората половина на XVIII – началото на XIX в. под влияние на западноевропейските езици (ср. немския предлог *mit*, френския – *avec*). Мястото на тези конструкции е при социативността, защото според нас става въпрос за съвместно участие не на две действия (както посочва Д. Станишева), а на двама неравностойни партньори, т. е. на агенса и на неговото душевно състояние, което го съпровожда, характеризира, владее и обхванат от което той извършва дадено действие, преживява друго състояние, включва се в процес или събитие. Тук е мястото да си припомним становището на Ю. Д. Апресян, според когото от семантична гледна “обект на действието” – това е субектът на дадена ситуация, каузирана от друга ситуация (вж. Апресян, 1995: 125). Обикновено това е вътрешен признак, състояние, характеристика. Затова не е много правилно да се задава въпросът: Как

се извършва действието? А как агенсът го извършва? Очевидно е, че агенсът не е в обичайното си състояние (ако приемем за обичайно състояние – емоционално, характеризираният със знака минус, лишеното от умисъл поведение), характерно за него е, че се намира в извънредно, състояние, белязано със знака [+ емоционално], [+ приповдигнато], [+ патос]. Приемаме също така, че в повечето случаи агенсът стига до такова състояние целенасочено, съзнателно. В известен смисъл сам се довежда до подобно “извънредно” състояние, за да може да извърши нещо, което не би могъл да извърши в обичайното си състояние. Тоест това е “активиране и мобилизиране на целия вътрешен потенциал” в името на поставената цел. Което означава, че вътрешният атрибутив е придобита характеристика на агенса, и то в повечето случаи за “временно ползване”, т. е. длъжни сме да отчитаме преходния и характер. Точно поради тези причини смятаме, че в случая става въпрос не за наличие на някакъв признак, който характеризира действието, а за признак, който характеризира агенса в момента на осъществяване на действието. Това не е начинът, по който се извършва действието, а начинът, по който агенсът извършва действието, защото то само не е в състояние да се извърши, а и без агенса се обезсмисля. Действието е нужно на субекта, за да осъществи свое намерение и изворът му трябва да бъде търсен вътре в субекта. Във всички случаи се определя (и Ю. Д. Апресян, 1995 споделя, че валентността за начин – модус не е много ясна) състоянието на субекта, вътрешното равновесие на субекта и чрез него, опосредствано как той извършва действието. Начинът, по който протича действието, е пряко отражение и следствие от вътрешното състояние на субекта, защото действието не е извън субекта, а най-пряко свързано с него. Защото всичко, което се извършва, се извършва от агенса и в името на агенса. Всичко съществува, за да бъде изразен и реализиран агенсът. Например при примера - *Hlada na nas z wšej nadžiji* – “Гледа на нас с голяма надежда” – въпросът е не как гледа агенсът, а в какво състояние е, какво го кара да гледа по този начин, т. е. агенсът е изпълнен с надежда, а не действието.

По принцип предикати от най-различни семантични групи могат да участват в тази ситуация, затова е безсмислено те да бъдат описвани. Няма ограничения, защото във всеки един момент агенсът може да бъде с различна вътрешна нагласа.

По отношение на по-общата делитба на глаголите на действия, събития, процеси, състояния нещата изглеждат по следния начин.

Най-голяма е групата на предикатите, които описват действени, процесуални и събитийни явления. И това не е случайно, а е свързано с мобилизацията и активирането на вътрешния потенциал на агенса, за да преодолее дадено препятствие, да покаже отношението си към случващото се. Предикатите за състояние или за “привидно състояние” не са много характерни. Срв. например: *hladać z (wšej nadžiju, z posměwkom, ze*

wšej moci, z widžomnym zajimom); **wjesłować** ze (spěchom); **prajić** (sebi) z (chrobłosću); **pohladnýč** z (posměwkom a prašakom); **praskać** (durje) z (njemałym wrjeskom); **prašeć so** z (njesćerpnym chwatkem); **wuwolać** z (wjesołosću); **zběhać** (hłowu) z (napinanjom); **kwitować** z (luboznym posměwkom); **pućować** z (počesćowanjom); **znjesć** z (humorom); **wojakować** z (wulkej haru); **tlóčić so** ze (wšej moci); **spakować** (někotre wěcy) z (nawjetšej prócu); **wotewrěć** z (wrjeskotom); **kročić** ze (samsnym čumpacym stupom); **minýč so** z (njesmilnej runostajnosću); **wolić** z (ćichim knakotanjom); **myslić** ze (wšej moci); **poskičić** z (rezolutnym pohibom, z jowialnym posměwkom a z elegantnej gestu); **nahromadzić** z (lubosću); **lipotać** z (wulkim apetitom); **pohnuć** z (elegantnym pohibom); **wukidnýč** (wodu) z (małym zasonjenym smjećom); **prócować so** ze (wšej moci); **šmórnyč** z (přesvědčacym posměwkom); **wodzić** (awto) z (nowym sebjewědomjom, (pjero) ze (wšěm swoim wumělstwom, z cyłej dušu a wutrobu); **poprosýč** z (přeskakowacym hłosom); **prosyć** z (dobyčerskim posměwkom a wulkomyslnoj gestu); **rěčeć** z (lodojtyh hłosom, z česćownosću, z lubosću, z krutosću, z hněwnym porokom, ze žortom z wotmachom do swědomja); **čisnýč** ze (spěšnym pohibom, z wotmachom a z poľnej moci); **minýč so** z (napjatosćemi a wopytami); **hrabnýč** z (gwałtom); **zhładkować sej** z (drobnym pohibom); **zamowlěć so** ze (slabym posměwkom); **docpěć** z (wjetešej pilnosću); **rjeknýč** z (mjehkim posměwkom); **znjesć** (starosće) z (nadžiju); **wobhladować** z (wulkim zadžiwanjom); **zastarać** z (lubosću); **wěrić** z (cyłej dušu); **stać** z (wotmachom, z njemdrym posměwkom); **chcyć** z (gwałtom); **běhać** z (wulkim hamorom); **kopnýč** z (wjesołosću); **košić** z (njepowalnej chcyciwosću, z wašnjom); **zešić** z (wulkim napinanjom); **wědžeć** z (wěstosću); **postrowić** z (pohladnjenjom); **stajeć** z (wulkej sćerpnosću); **dželać** z (wulkim šikom); **přičahować** z (cykliškej prawidłownosću); **naduwać so** z (hordosću); **wotewrěć** ze (zakomdženjom); **prócować** z (njewšědnej wutrajnosću); **přetrjechić** ze (swojej plastiskosću); **powědać** z (cyłej wěstosću, z wjesolej hordosću); **wotmolěć** z (wěstosću, z tajkej jěrej krótkosću); **rjeknýč** z (chutnosću, z přecelnym posměwkom), **přijimać** z (holčacej radosću); **być** (wětrnikar) z (ćělom a z dušu); **hić** z (chwatkem, z přesvědčenjom domoj, z haru a z rozkoru, ze spēchom); **wudželać** z (chwatkem); **zapalić sej** z (chwatkem cigaru); **wujěć** z (mjerzanjom); **lizać** z (wjesołosću); **donjesć** z (přiležnosću); **smjeć so** z (poľnej wutrobu, z cyłej šiju, z chutnosću); **spominać** z (džaknej wutrobu); **wotpokazać** z (dobrym tróštom a jěrym směchom); **předpołožić** z (dypkom); **wukonjeć** ze (zahoritosću); **wuhnać** z (wótrym hłosom); **spjelnić** ze (zahoritosću); **wuwinyč so** z (lesću); **zminýč so** ze (spěšnosću); **přihladować** z (widžomnej radosću); **wuznać so** ze (zbožownym posměwkom); **podać so** z (poľnym wědomjom); **spěwać** z (hlubokim začucom); **pytać** z (dorazom); **spytać** ze (wšěmi mocami); **rozšěrić so** ze (spěšnosću); **dejić** z (gwałtom); **srěbać** z (widžomnej hordosću); **pukać so** z (wćipnosću); **šćerkać** ze (zrałosću); **kapać** z (njeluboznosću); **woprašeć**

so z (doraznosću, z dwuzmysłojtym posměwkom); *zwěsćić* z (lochkim porokom); *dźělać* ze (zwučenej robočanskej pilnosću); *podpěrać* ze (wšěmi mocami, z poľnej mocu); *strowić* z (podtulnosću); *hladać* ze (zadźiwanjom); *witać* z (wulkej haru); *činić* z (hrěchom); *prajić* z (falšom, z chrobłosću, ze zbóžnym posměwkom z hlupym posměwkom, z wěstosću); *wjesłować* ze (spěchom); *pohladnyć* z (posměwkom a prašakom); *prasnyć* (durje) z (njemałym wrjeskom); *stajeć* z (wulkej prócu); *prašeć so* z (njesćerpным chwatkom); *wuwolać* z (wjesołosću).

Най-общо, **сценарият** на възникването и развитието на втората социативна ситуация включва следните приблизителни етапи на протичане:

1. В извънеиковата ситуация агенсът се намира в обичайното си, емоционално неочветено състояние;
2. В извънезиковата ситуация у агенса се появява намерение, вътрешна потребност или пък се оказва изправен пред необходимостта да се включи в действие, събитие, процес; да изживее поинтензивно определено състояние; или да покаже отношението си към случващото се;
3. Оказва се, че в извънезиковата ситуация обичайното състояние на агенса не е в състояние да му помогне да извърши намерението си;
4. В извънезиковата ситуация агенсът осъзнава необходимостта от промяна на подхода си, за да осъществи намерението си;
5. В извънезиковата ситуация агенсът мобилизира и активира целия си вътрешен потенциал, всичките си сили, за да осъществи намерението си;
6. В извънезиковата ситуация агенсът се “довежда” до “извънредно” състояние, за да може да реализира намерението си или да покаже отношението си;
7. В езиковата ситуация е налице съзнателна и целенасочена промяна в поведението на агенса;
8. В езиковата ситуация е налице агенс с придобит за “временно ползване” вътрешен атрибутив, който го съпровожда, докато трае действието, процесът, събитието, състоянието.

Характеристика на участниците в ситуация № 2

Участниците в тази социативна ситуация са следните: агенс и вътрешен атрибутив. Съдържанието на вътрешния атрибутив се определя и следва амплитудата на вътрешното състояние на субекта, неговата психическа, интелектуална и духовна кондиция в момента на извършване на действието, при участието си в събитие или процес и при споделяне статуквото на дадено състояние. Отношенията им са на основата на съв-

местното, неразделно, съсъществуване. Обикновено формално вътрешният атрибутив се изразява с абстрактна и отглаголна субстантивна лексика, т. е. лексика, която няма реален извънезиков корелат. Субстантивните лексеми с реален извънезиков денотат нямат място тук. Неговото собствено лексикално значение съпровожда лексикалното значение на глагола управител и го характеризира откъм допълнителни признаци, привнася допълнителни, незадължителни нюанси в глаголната семантична структура.

Вътрешният атрибутив регистрира вътрешното емоционално, психическо и интелектуално състояние на агенса.

Срв. примери за вътрешен атрибутив: *z wšej nadźiju, z posmějwkom, z widźomnym zajimom, ze spěchom, z chrobłosću, z posmějwkom a prašakom, z njemałym wrjeskom, z njesćerpny chwatkom, z napinanjom, z luboznym posmějwkom, z počesćowanjom, z humorom, z wulkej haru, ze wšej mocu, z najwjetšej prócu, z wrjeskotom, ze samsnym čumpacym stupom, z njesmilnej runostajnosću, z čichim knakotanjom, ze wšej mocu, z rezolutnym pohibom, z jowialnym posmějwkom a z elegantnej gestu, z lubosću, z wulkim apetitom, z elegantnym pohibom, z małym zasonjenym smjećom, ze wšej mocu, z přeswědčacym posmějwkom, z nowym sebjewědomjom, ze wšěm swojim wumělstwom, z cylej dušu a wutrobu, z přesakowacym hłosom, z dobyčerskim posmějwkom a wulkomyslnej gestu, z lodojty hłosom, z česćownosću, z lubosću, z krutosću, z hněwnym porokom, ze žortom z wotmachom do swědomja, ze spěšnym pohibom, z napjatosćemi a wopytami, z gwałtom, z drobnym pohibom, ze słabym posmějwkom, z wjetšej pilnosću, z mjehkim posmějwkom, z nadźiju, z wulkim zadźiwanjom, z lubosću, z wotmachom a z poľnej mocu, z cylej dušu, z wotmachom, z gwałtom, z wulkim hamorom, z wjesołosću, z njepowalnej chcyćiwosću, z wašnjom, z wulkim napinanjom, z wěstosću, z pohladnjenjom, z wulkej sćerpnosću, z wulkim šikom, z cykliskej prawidłownosću, z hordosću, ze zakomdženjom, z njewšědnej wutrajnosću, ze swojej plastiskosću, z cylej wěstosću, z wjesolej hordosću, z wěstosću, z tajkej jěrej krótkosću, z chutnosću, z njemdrym posmějwkom, z holčacej radosću, z ćělom a z dušu, z chwatkom, z přeswědčenjom domoj, z haru a z rozkoru, ze spěchom, z mjerzanjom, z přiležnosću, z poľnej wutrobu, z cylej šiju, z chutnosću, z džaknej wutrobu, z dobrym tróštom a jěrym směchom, z dypkom, ze zahoritosću, z wótrym hłosom, z lesću, ze spěšnosću, z widźomnej radosću, ze zbožownym posmějwkom, z poľnym wědomjom, z hłubokim začućom, z dorazom, ze wšěmi mocami, z gwałtom, z widźomnej hordosću, z wčipnosću, ze zrałosću, z njeluboznosću, z doraznosću, z lochkim porokom, ze zwučenej robočanskej pilnosću, ze wšěmi mocami, z poľnej mocu, z přěćelnym posmějwkom, z podtulnosću, ze zadźiwanjom, z dwuzmysłojty posmějwkom, z hrěchom, z falšom, z chrobłosću, ze zbóžnym posmějwkom, z hlupym posmějwkom, z posmějwkom a prašakom, z njemałym wrjeskom, z wulkej prócu, z njesćerpny chwatkom z wjesołosću.*

Участието на агенса в действието, в състоянието се определя от следните реализирани / нереализирани признаци, характеристики на вътрешния атрибутив:

1. Въздействието на вътрешния атрибутив върху агенса може да е постепенно или мигновено, след което агенсът се оказва под контрола на вътрешния атрибутив.
2. Наличие на *временен* / *постоянен* вътрешен атрибутив. Вътрешният атрибутив може да владее агенса за известно време или да го обсеби за по-продължителен период от време, докато не реализира намерението си.
3. Наличие на *градивен*, *перспективен* / *неградивен*, *разрушителен* вътрешен атрибутив. Вътрешният атрибутив може да се окаже фатален за агенса и да доведе до психическото, емоционалното или физическото разрушение не само на обекта, към което е насочен, но косвено и към самия агенс, в когото е изворът на това състояние.
4. Вътрешният атрибутив може да е резултат от *доброволното*, *контролируемо* решение на агенса, но в редица случаи агенсът бива косвено *принуден* да потърси помощта на вътрешния атрибутив и тогава той не е в състояние да го контролира .
5. Ролята на вътрешния атрибутив може да бъде *резултатна* или *безрезултатна*, като наличието на краен резултат зависи и от много други фактори.
6. В някои случаи вътрешният атрибутив се оказва белязан с голяма *сила* и *интензитет*, с активизиране на волевия потенциал, а в други случаи неговото въздействие върху агенса не е толкова интензивно.

Ще приведем и други примери от горнолужишкия език за тази социативна ситуация: My smy cyłu naležnosć znjesli změrom a z humorom. (M. N.-N.) My z wulkej haru po hasach njewojakujemy druhim klubu. (M. N.-N.) Ze wšej mocu tłóčeše so nječerstwy tolsty powětr do wšěch kućikow domow. (M. M.) Z najwjetšej prócu spakowach někotre wěcy do wačoka. (M. M.) Awto zasta a z wrjeskotom wotewrěchu so durje. (M. M.) Syn kročeše pódla nana ze samsnym čumpacym stupom. (M. M.) A z njesmilnej runostajnosću miny so cyły tydžeń. (M. M.) Z ćichim knakotanjom a jara pomału woleše aparat čisło. (M. M.) Ze wšej mocu spyta myslić na ćopłe slónčne dny. (M. M.) Z rezolutnym pohibom poskići jej stólc, stólc z čerwjonym polstrom. (M. M.) ...kiž bě wona z lubosću w tych lětach nahromadžiła. (M. M.) Z wulkim apetitom lipota někajki konfekt, knyskota z papjeru. (M. M.) Z elegantnym pohibom pohacnje młodej lico. (M. M.) Potom wukidnje wodu cyle pomału, z małym zasonjenym smjećom do myjadła. (M. M.) Direktorka w elegantnym kostimje a z jowialnym posměwkom a z elegantnej gestu poskići jemu mjehki kožany stólc. (M. M.) Arno so ze wšej mocu prócowaše koleno přewidžeć. (M. M.) Z přeswědčacym posměwkom šmórny direktorka z jara rjanej ruku přez hladke drjewo blida a přičahny sej skónčnje mapu z Arnowymi podložkami. (M. M.) Popołdnju zazwoni na direktorku a z přeskakowacym hłosom poprosy wo termin za přichodne ranje. (M. M.) Z dobyčerskim posměwkom a wulkomyslnej gestu prošeše jeho direktorka so sydnyć. (M. M.) A mjeztym rěčeše z lodojtym hłosom kaž na zynkopask. (M. M.) Edmund sej ze spěšnym pohibom wačok na chribjet čisny. (M. M.) Z gwałtom hrabnu Edmunda a tyknu jeho do awta. (M. M.) Z

drobným pohibom sej zhládkuje suknju. (M. M.) Džensa z nim hižo njeporěču, so ze slabym posměwkom zamowłwi. (M. M.) Wulce so wjeselach, zo tam w posudku steji, zo “móhl z wjetšej pilnosću lěpše wukony docpěć”. (J. B.) Nan pak mi ruku zlochka na ramjo položi a rjekny z mjehkim posměwkom. (J. B.) Hladach ze wšej mocu mozow na njeho. (J. B.) A z nadžiju su Serbja přeco hižo swoje starosće wo narodny přichod lěpje znjesli. (P. W.) Strachoćiwje a z wulkim zadžiwanjom so psyčk wobhladowaše. (P. W.) Cesar bu woprawdže z lubosću zastarany. (P. W.) Zběhny kamjeń a jón z wotmachom do njeho čisny z poľnej mocu. (P. W.) A wón wěsće z cyłej dušu do svojich idealow wěrješe. (H. R.) Saham znowa po konjakowu blešu a škleńcu a stajam jej z wotmachom wróco na blido. (H. R.) Z gwałtom chce wona młoda być. (B. B.) Cyły dzeń woni potom jenož z wulkim hamorom po swěće běhaja. (B. B.) Tehdy bych ja tej poslednej najradšo do rće kopnyła z wjeselosću, zo změjemy skónčnje tež jónu dowol. (B. B.) Košeše mje z njepowalnej chcyćiwosću na hubje a šiju. (B. B.) Z wulkim napinanjom bě sej rjanu bělu cankatu čapku zešila, zo by so namaj lubila. (B. B.) To jedne pak z wěstosću wěm. (B. B.) A to tež njeběchu wulke ceremonije, a z košenjom maćerje ze synom – to drje je pola nas lědma z wašnjom. (B. B.) Wćipni turisća steja při wobloženjach z doľhimi přewisowacymi rječazami a přihladuja wudžerjam rakow, kotřiz z wulkej sćerpnosću swoje saki z jednoho městna na druge stajaja. (J. K.) A hižo widžimy sycka na luce džělać, z wulkim šikom. (J. K.) ...z cykliškej prawidłosću přichadowaše a kruće džěržeše. (P. M.) Wón z česćownosću rěči wo svojim wučerju. (P. M.) Ze zakomdženjom so zawěšk wotewrja. (J. K.) We wšěch móžnych formach wón k svojim Serbam rěči, z lubosću, z krutosću, z hněwnym porokom. (M. K.) ...lud, za kotryž bě wón třiceći lět ze wšěm svojim wumělstwom, z cyłej dušu a wutrobu pjero wodził. (M. K.) Čišinski sam bě so w Praze ze słowjanskej literaturu zeznał, a z jeho wulkej žadosću bě, serbskemu ludej darić. (M. K.) Wo wudaće jeho spisow so starać, kaž je so tež wo wudaće Zejlerjowych basnjow a powěsćow z njewšědnej wutrajnosću prócowal. (M. K.) ...kiž by ze swojej plastiskosću sydom papjerjanych žiwjenjeběhow hišće přetrjechił. (C. K.) So někotre podawizny swojeje wurjadnosće dla z cyłej wěstosću kóždy lěto znowa powědaja. (C. K.) A z wěstosću žona na to wotmołwi. (C. K.) Jakub Holan na tute njewinowate přispomnjenja z tajkej jěrej krótkosću hakle zašlu kermušu wotmołwi. (C. K.) Z wěstosću njeby prajić móhla. (C. K.) Wona to z chutnosću rjekny, kotraž bě jemu cuza. (C. K.) Hladaše na měsačk, kiž na nětko zaso jasnym njeby z njemdrym posměwkom steješe. (H. B.) To je tajka wěc z tej lubosću, hm. (H. B.) Ale potom z posměwkom za njej hladaše. (H. B.) Z wjesolej hordosću powěda Marja. (P. M.) Z holčacej radosću přijimuje čestne člonstwo župy “Jan Skala”. (P. M.) Je wětrnikar z ćělom a z dušu. (J. S.) Džělawe dny ze svojimi starosćemi a z bědženjom so zaso započínaju. (J. S.) Žně nječakaja, dyrbi wšo z chwatkom hić. (J. S.) Pjer tola raz z wotmachom na bubon! (J. S.) Džěše z přeswědčenjom domoj, zo je towarstwo z měščanskeje kapalu tak prawje “nutř zlećalo”. (J. S.) Wječor z chwatkom hišće tři chošća wudželał. (J. S.) Hdyž Nózku wuhlada, zapali sej z chwatkom cigaru. (J. S.) Dyrbi da nastajnje z haru a z rozkoru hić? (J. S.) To móhl z mjerzanjom w kože wujěć. (J. S.) Z wjeselosću ruje a liza jej ruce. (J. S.) Na Pičkec Korlu z čerwjenej brodu so hišće derje dopomnja. (J. S.) Čim wjetša bě potom radosć, hdyž móžeštaj z přiležnosću hermanka někotre hriwny na měščansku nalutowarnju donjesć. (J. S.) Tehdom so z poľnej wutrobu směještaj, zo so sylzy ronjachu. (J. S.) Zbožownaj so za ruku džeržitaj a spominataj z džaknej wutrobu na wšě bože dobroty. (J. S.) Ale wšo podarmo, byrnjež z wotmachom do swědomja rěćala a tłóćila. (J. S.) A potom hakle, hdyž so z cyłej šiju směja a z rukomaj placaja. (J. S.) Ale ći jeho z dobrym tróštom a jěrym směchom wotpokazachu. (J. S.) Z dypkom, w 10 hodžinach so na hejtmanstwe zamołwi a swoje přeprošenje předpołožil. (J. S.) Jako farski administrator wukonješe swědomiće a ze zahoritósću zamołwite zastojnstwo. (J.) Praji z hlupym posměwkom młodženc. (J.) Knjez z kisałym wobličom so zamołwi a wuhna svojich čornych mytnikow z wótrym hłosom k starosće. (J.) Ale swój nadawk ze zahoritósću dočasnje spjelni. (J.) Spytachmy so z lesću wuwinyć. (J.) Starši rjekajo so njedžiwajo na swoje mjehke kolena zminychu ze spěšnosću rakety. (J.) Nan bě tomu z widžomnej radosću přihladował. (J.) Ze zbožownym posměwkom we wopitym wobliču wuzna so stary Kokula zas a zas. (J.) Tak spekuluj podaj wón zwólniwje a z poľnym wědomjom. (J.) Spěwaše z hłubokim začućom dzeń wote dnja w radiju. (J.) Tak sej wón praješe a zastupi ze zbóžnym posměwkom. (J.) Chwatnje a z dorazom pytaše za móžnosćemi spomožneho jednanja. (J.) Fašisća spytachu ze wšěmi mocami wjes dobyć. (J.) Radosćiwa powěsć skónčjenja wójny so ze spěšnosću wětrika po wsy rozšěri. (J.) Z gwałtom so njeda samo žadyn woł dejić. (J.) W korčmje z widžomnej hordosću srěbaše. (J.) So Zeppelin z

wčipnosću pukaše. (J.) Tolštej mamseli tola dawno hižo ze zrałosću počki ščerkotaja. (J.) A šosarjej z njeluboznosću kapachu tolšte kapki z dolheho nosa. (J.) Wopraša so skedźbliwje, ale z doraznosću młody mnich. (J.) Šosarja z charakterom a krutym rjapom bych chcyła jónu zeznać. (J.) Tu knježachu hišće ze swojej njeprawidzomnej a njekontrolowanej politiku Kokulojo jako njewotwisni mócnarjo. (J.)

3. Семантичен профил на ситуация № 3

А) [Ситуация за описание на външна характеристика на агенса]

Това е много разпространена в горнолужишкия език ситуация за описание на характерен външен атрибут на агенса.

Ще илюстрираме ситуацията със следните примери от горнолужишкия език: *Žona ze zamochtanim wobličom. Wobličo z mutnymaj wočomaj. Zešiwk z mojimi pěsnjemi. Škleńca z winom. Tyzka z cigaretami. Myslu na łastojčki ze swojimi čorno-módrymi pjerjemi. To je wustajeńca ze žiwymi wakami, brukami, ješčelcami a hoberskimi pawkami. Knižka z basnjemi abo powědančkami. To je póšta z telefonom. Su so tež njezboža z konjemi stawali? Z čerwjenyimi wočemi sedžeštaj sej napřečo. Šěroke łožo z wuzapřahowym poslešcom. Nowe bróžnje z dwójimi mócnymi wrotami. Poliwna ze swinjacyimi wušemi. Blěde wobličo z mutnymaj wočomaj. Sćěny z róžičkatymi tapetami. Wysokodomy ze słabo wobswětlenymi woknami. Słyšeše muski hlós z akcentom, kiž so za njej prašeše. Muž bě hłowu wjetši hač wona, z nawočemi. Wón hlada na zelenu łuku ze žołtymi dypčičkami. Zda so, zo dyrby tu hišće někotře lěta přebywać. Nic w našim domčku, ale w małej stwišce, dwaj króć tři metro wulkej, z łožom, blidom a ławku. Jeho woči hladatej k woknu z decentnymi lěsycami. Wón njewidži časnik z pokazowakomaj. Wón steji při domčku z mnohimi bydlenčkami. To je wustajeńca ze žiwymi wakami, brukami, ješčelcami a hoberskimi pawkami.*

Характеристика на участниците в ситуация № 3

Основните участници тук са агенсът и външният атрибутив. За отделянето на вътрешния атрибутив основания намираме у Ю. Д. Апресян, според когото от съдържанието на агенса например би могло да се отделят семантично по-съдържателните валентности на “целесъобразния деятел” и на “носителя на свойството”. (вж. Апресян, 1995: 126) Не всички семантични валентности са в еднаква степен семантично съдържателни (вж. Апресян, 1995: стр. 127).

В структурно отношение тази социативна ситуация не прилича на досегашните, защото активен участник тук е само агенсът и някаква негова характеристика, белег, външен признак, който функционално допълва, определя агенса откъм различни негови страни. Видът на преди-

ката – дали е действителен, събитиеен, процесуален, или за състояние в този случай не е от такова значение за това как агенсът ще бъде външно определен. Точно затова тук механизмът на построяване на сценария няма да бъде същият. По-точно е даже да се каже, че подобен сценарий е много трудно да бъде описан и предвиден, защото в повечето случаи външният атрибутив почти не влияе на развоя на ситуацията. Т. е. неговата роля в това отношение е пасивна. Затова анализът ни тук ще се ограничи с представяне на типовете външни атрибути, функционално от какъв вид са те и какво въздействие и влияние оказват върху агенса конкретно, а не върху цялостната ситуация. Изхождаме от предположението, че все пак външният атрибутив не притежава одушевен реален корелат и затова не е в състояние самостоятелно и независимо от агенса да влияе. Той е, така да се каже, “безмълвен квазиучастник, придружител” на агенса, в ситуацията. Мястото му при социативните ситуации се предопределя от това, че агенсът и външният атрибутив образуват съвместно едно неразделно цяло. Важно за нас ще бъде и да се опитаме да обобщим най-характерните признаци вече на самия външен атрибутив, чрез които той определя агенса. Агенсът в тази ситуация може да бъде:

- 1) такъв, който има реален одушевен корелат в действителността (срв. напр.: *žona, wobličo, lastojčki, holčka, woči, sotra, mužik, syn, ludžo, sekretarka, direktorka, ruka, talenty, pacienća, mać, wowka, swójba, baba, młodženc* и много други);
- 2) такъв, който има реален неодушевен корелат в действителността (срв. напр.: *zešiwk, škleńca, tyzka, wustajeńca, knižka, póšta, łožo, bróžnje, poliwna, wobličo, scěny, wysokodomy, zelena luka, časnik, domčk, tačel, stólc, mjezwočo, lampka, radijo* и много други);
- 3) такъв, който няма реален корелат в действителността, т. е. природата на корелата е с абстрактен характер (срв. напр.: *njezboža, dožiwnjenje, nóč, jandžel, swójbný wobraz* и много други).

Какво съдържание се влага при втория участник? Дали е придобитата характеристика за временно ползване, както при предишната ситуация, или е постоянно съпътстваща го характеристика. Всъщност, той може да бъде едновременно и двете – и временен, и постоянен. Образуват неразделно цяло, като атрибутивът допълва в известна степен някои страни на агенса. Възможно ли е да съществува отделно агенсът от атрибутива, без това да накърни и да повлияе на неговата цялостност и пълнота. Те невинаги образуват неразделно цяло. Връзката им може да бъде и от естествен, природен характер, т. е. те “вървят заедно” и в извънезиковата картина. Но може и само да допълва функционално агенса, да му е нужен в определен период от време.

За разлика от вътрешния атрибутив, който изцяло зависи от волята на агенса, външният атрибутив не е единен по тази линия. В някои случаи наличието му може да е резултат от съзнателните и целенасочени

действия на агенса, за да притежава точно такъв външен атрибутив, а понякога той може да е даден по рождение, независимо от желанието на агенса. В повечето случаи външният атрибутив няма за цел да променя ситуацията и да влияе върху развитието на действието. Срв. примери за външен атрибутив: *wysokodomy ze słabo wobsvětlenymi woknami, wokno z decentnymi lěsycami, tačel z chwatacymi melodijemi, stólc z Rijinyi drastami a klawěr, mjezwočo ze swětlymi kudželojtyi włosami, lampka z kłobukom, wobrazy z wotkrytyi čělami, tón pihawy z čerwjenyi włosami a módrozelenymaj wočomaj, dešće z nabubnjenymi krjepjelemi, holčka ze swětlomódrym kłobučkom, muž z kłobukom, mužik z wołmjanej čapku, pohrjeb z wjele ludžimi a wosebnyimi knjezami a hišće wjace drohimi wěncami, stary muž z młodym mjezwočom a wětlomódrymaj wočomaj, listy z njelepym džěćacy pismom, syn z porjadnym powołanjom, ludžo z bělymi mjezwočemi a wulkimi wočemi a ćeńkimi hubami, papjerka z njelepym, wulkim pismom, sekretarka ze zlotymi nawočemi a lakěrowanyimi nochćemi, ruka z lakěrowanyimi nochćemi, sekretarka z nutrnje stysknjenymaj rukomaj, taflička z mjenom, slěborny pjeršćeń z móličkim granatom, diadem ze zelenymi smaragdami, scěna z jasnišimi blakami, koleso z připowěšakom, wobalka ze swojim napisom, talenty z etisko-moraliskimi kajkosćemi, bluza ze šěrokimi rukawami a wuskim wurězkom, taler ze šniclom, muž ze zastojnikowej aktowku, kožanej, žwjenkatej, wotnošenej, stólc z mjechkim zeslom, škla z čornymi blakami, bleša z pisanym etiketom, jandžel ze swětlymi, kudžerjatymi włosami, wona ze sylzajtyma wočomaj, polčki ze wšěmi trěbnymi wěckami, pohladnica z hrónčkom, domske z jednej wulkej stwu, wowka z předžělanymaj rukomaj, wobraz z podpismom Kerenskeho, nowiny z wobrazom a nastawkom, rumnosć z pisanskim blidom, žena z wulkej hubu, pomnik z cuzymi serbskimi hrónčkami, wědomostnik z wotewrjenym a kritiskim wóčkom, barik z kulojty brjuškom, nan ze zašmjatanymi włosami, wječor ze zalubowanymi porami, statok z wulkimaj worješinomaj, měchi z muku, wobrazy z rozjasnjacym tekstom, blidko z někotrymi knihami, wětrnikar z čělom a z dušu, baba z małej tošku, blida ze šěrokimi ławkami, Jank z čerwjenej hłowu, wowka ze zmoršćenymaj rukomaj, hornč z wuchomaj, bleše ze škleńcami, bleška z pjerkom, knižka ze žortami a kupletami, lampa z krušwu, uniforma ze swětlymi knefleimi, plakat z napisom, trubka ze złotožolтым tobakom, stary Kokula z fałdojty wobličom, leutenancik z přemalej, chroblej čapku, młodženc ze sapacymaj wočomaj, mužik z jasnymaj wočomaj a wótrym rozumom, mužojo z blědymi wobličemi, žony z wulkimi škleńčanymi wočemi, krajina z mjenom Krajina, muž z rěznymi rysami a pozłoćanymi nawočemi.*

Външният атрибутив бива два вида:

- 1) с наличен конкретен реален корелат;
- 2) без наличен реален конкретен корелат, т. е. с наличие на абстрактен, нематериален корелат.

Външният атрибутив може да определя агенса откъм:

- 1) Постоянна външна характеристика на агенса, притежание на нещо характерно по рождение: *lastojčki z čorno-módrymi pjerjemi; časnik z pokazowakomaj; tón mały ze šěroblond kudžerjemi; žony z rjanymi šijemi a połnymi nadrami; hólč z čornymi włosami a čtowymaj wočomaj;*
- 2) Придобита външна характеристика за временно ползване: *scěny z róžičkatymi tapetami; muž z nawočemi; hlós z akcentom; zelena luka ze žoltyimi dypčičkami;*
- 3) Количествена характеристика: *škleńca z winom; tyzka z cigaretami; domčk z mnohimi bydlenčkami; komisija ze sydom ludźimi; kista z knihami, bleška z wolijom, škleńca z wodu; škleńca z čerwjonym winom;*
- 4) Функционална принадлежност, съдържание, състав: *knižka z basnjemi abo powědančkami, zešiwk z mojimi pěsnjemi; wustajeńca ze žiwymi wakami, brukami, ješčelcami a hoberskimi pawkami; bróžnje z dwojimi mócnymi wrotami; korb ze šatami; koš z dobrymi kuskami a tykancom;*
- 5) Характеризира агенса в емоционален аспект: *žona ze zamochtanyim wobličom; wobličo z mutnymaj wočomaj; sotra ze zymnym hlósom; knjez z kisałym wobličom;*
- 6) Допълваща функция: *póšta z telefonom; bus z džěćimi; radijo z digitalnym časnikom; poliwwa ze swinjacymi wušemi; łožo z wuzapřahowym posleščom; njezboža z konjemi.*

Ще приведем и други примери от горнолужишкия език за тази социативна ситуация: Přeco přindže ke mni, hdyž zyma přindže, hdyž přindu dešće z nabubnjenymi krjepjemi. (D. Š.) Wona steješe ze stysknjenymaj rukomaj a čakaše, što wón jej kaza. (M. M.) Boji so sotry ze zymnym hlósom. (M. M.) A potom chcychu tele rjane žony z tymi rjanymi šijemi a połnymi nadrami Oresta ze zatamanja wuswobodzić. (K. K.) Drypotaše před holčku ze swětlomódrym kłobučkom. (K. K.) Pomału so stary muž z kłobukom čileše, zo by holca holbja widžała, ale w tym wokomiku dosćahny ju mać. (K. K.) Wukuli so z masy chodžacych šěry mužik z wolmjanaj čapku na hłowje. (K. K.) A to bu wulkotny pohrjeb z wjele ludźimi a wosebnymi knjezami a hišće wjace drohimi wěncami. (M. N.-N.) Stary muž z młodym mjezwočom a napadnje swětlomódrymaj wočomaj. (M. M.) Kak bě čakał na listy z njelepym džěćacym pismom. (M. M.) Ale nan chcyše syna z porjadnym powołanjom a žanoho cygana z cirkusa. (M. M.) Ludžo z bělymi mjezwočemi a wulkimi wočemi a čěnkimi hubami sedžachu na ławkach. (M. M.) Sotra da Borborje papjerku z njelepym, wulkim pismom. (M. M.) Wona steješe ze stysknjenymaj rukomaj a čakaše, što wón jej kaza. (M. M.) Njesu koš z dobrymi kuskami a tykancom. (M. M.) Wuhlada škleńcu z wodu. (M. M.) Wočini pjasć a synnje tablety do škleńcy z wodu. (M. M.)

Wona lědma na njeho pohlada, sekretarka ze zlotymi nawočemi a lakěrowanymi nochćemi a hromadu papjery před nosom. (M. M.) Direktorka w elegantnym kostimje a z jowialnym posměwkom a z elegantnej gestu poskići jemu mjechki kožany stólc. (M. M.)

Połoži ruku z lakěrowanymi nochćemi na zwjazk. (M. M.) Direktorka sedžeše z překřižowanymaj nohomaj a stysknjenymaj rukomaj jara runa w křesle. (M. M.) Kista z knihami zjědže ze zadnjeje ławki. (M. M.) Při tym storči wo škleńcu z čerwjonym winom. (M. M.) Sekretarka z nutrnje stysknjenymaj rukomaj a poľna wobdźiwanja připosłuchaše. (M. M.) Wona wuhlada zelenu tafličku z mjenom sydlišća. (J. B.) Bě to čěňki slěborny pjeršćej z móličkim

granatom. (J. B.) A najstarši kradnjeny kus – čeňki diadem z běleho zlota ze zelenými smaragdami – by móhl z njej hižo slěborny kwas swjećić. (J. B.) Za moje woči jenož čěmna scěna z jasnišimi blakami. (J. B.) Pod našim šmrěkom namaka Joe derje schowane jeho klepotace koleso z připowěšakom. (J. B.) Bě nan překwapjeny, hdyž dósta prózdu wobalku ze swojim napisom. (J. B.) W tym zmysle su tele přenje knižne kročeje swědčěnja za to, zo njesu so tu jenož hromadže namakali talenty, talenty z etisko-moraliskimi kajkosćemi. (P. W.) W borle by čoplišo było, ale z prózdnym brjuchom? (P. W.) Ach, ta běla bluza ze šěrokimi rukawami a wuskim wurězkom. (I. H.) Korb ze šatami. (I. H.) Wza taler ze šniclom a sydny so za pódlanske blido. (J. M. Č.) Ze šěrymi kudžerjemi zemrěje młoda lubosć mjez šedziwym starcom a młódnej žonu. (M. D.) Džělaše w bibliotece, w małej, z wusko stejacyimi polcami, jara wusko. (M. D.) A potom bě tam hišće tónle mały stary muž ze zastojnikowej aktowku, kožanej, žwjenkatej, wotnošenej, z klamorčkomaj při cholowach. (M. D.) Doma wona njeměješe; za to meblowanu stwu, nahu podłohu, šěroke přihódne ložo, stólc z mjehkim zeslom, kwětkowu polcu bjez kwětkow, myjne blidko a škl z čornými blakami. (M. D.) Stawam a naliwam sebi ze štyrirózkateje bleše z pisanym etiketom. (H. R.) A džěčo měješe, třilětneho synka, tajkeho małego jandželka ze swětlými, kudžerjatými włosami. (H. R.) Widžu jeho džensa hišće při wrótkach stejo, w jeansach a z dołhimi włosami. (H. R.) Steješe wona ze sylzajtyma wočomaj při woknje. (B. B.) Mějachmoj krasne šěroke drjewjane ložo a rjane polčki wyše njeho ze wšěmi trěbnými wěckami. (B. B.) Ani kofej z tej smjetanu wjac pić njemóžu. (B. B.) Jónu je mi pósłał pohladnicu z hrónčkom. (B. B.) Mam džě te najhubjeńše domske cyłeje wsy, z jednej wulkej stwu. (B. B.) Wjele stow kilometrow sym přeběhała, druhdy z prózdnym brjuchom. (B. B.) A po cyłym bydlanju je wona škički z mlokom a chłěbom rozestajane měla za swoje kóčki. (B. B.) Kmótra je džensa zaso přijěla, maći, zaso ze sylzajtymaj wočomaj. (B. B.) Abo tajka luba stara wowka z předžělanymaj rukomaj. (B. B.) Je to swójbny wobraz z podpismom Kerenskeho. (J. K.) Ale njenamaka wjace nowinu z wobrazom a nastawkom. (J. K.) Bě to něhdže třinaće kwadratnych metrow wulka rumnosć z pisanskim blidom, z kamorom samsneje wulkosće, ze štyrinóžkatym krosnom za knihi, ze železnym ložom a stólcom, z běłym konopejom a rjanej petrolejowej lampu. (J. K.) Mjez nami je žona z wulkej hubu. (J. K.) Wšo zdaše so jemu mjeńše: nawjes a cyrkej, štomu a pomnik, haj tež pomnik při muri stareho kerchowa z cuzymi serbskimi hrónčkami. (P. M.) A bórce po tym wróci so młody wědomostnik domoj do Serbow – z wotewrjenym a kritiskim wočkom. (P. M.) W jednym křesle sedžeše wulki barik z kulojnym brjuškom. (H. B.) Ze zašmjatanými włosami steješe tam. (H. B.) W rózku na tolstěj hrjedze steji bleška z wolijom. (J. S.)

Tež wječor ze zalubowanými porami nima sobuželnosć. (J. S.) Tamle tón jednotliwy statok z wulkimaj worjěšinomaj před chěžu. (J. S.) Cyłe rynki měchow z muku, tolstě powjazy, waha z puntami a tak dale. (J. S.) Na njón nalěpjene wšelake wobrazy z rozjasnjacym tekstom. (J. S.) Nutřka je šěroka ławka, zo móže so na nju lehnyć, a pódla blidko z někotrymi knihami a knižkami. (J. S.) Po wjesnej dróze kroči baba z małej tošku. (J. S.) We jstwe steja štyri wulke blida ze šěrokimi ławkami z dwěmaj bokomaj. (J. S.) Hižo steji w stwinych wudwjernach z dołhej trubku a z čapku na hłowje. (J. S.) Wot jednoho knježeho dwora na druhi je čahał ze swojim cyłym čaporom. (J. S.) Z čerwjenej hłowu steji Jank před nim. (J. S.) Widži hišće swoju wowku z kijom a ze zmoršćenymaj rukomaj. (J. S.) Na Pičkec Korlu z čerwjenej brodu so hišće derje dopomnja. (J. S.) Dwě šklě poľnej, tež wulki hornec z wuchomaj. (J. S.) To žno chcyše poprawom wčera wječor wuwjesć, ale to ći přińdže stary železnicar ze swojimi dodžeržanými škórnjemi a wosta hač do napoľ džesaćich sedžo. (J. S.) Knižka ze žortami a kupletami. (J. S.) Samo jedna lampa z krušwu wisa w jednej stwě. (J. S.) Tón chodžeše w uniformje ze swětlými kněflemi, we wysokej měcy a z kožanej tošu dom wot domu a wotedawaše swoje postowki. (J. S.) Trjebamy plakat z napismom. (J.) Ně, jenož z čerwjenyimi smuhami na cholowach. (J.) Stary pak suny swjatočnje swoju doľhu trubku ze zlotožołtym tobakom mjez zuby. (J.) Běchu blědži a ze škleńčanými wočemi. (J.) Tak wobmyslowaše stary Kokula z faľdojnym wobličom. (J.) W njej sedžeše młody leutnanćik z přemaľej, chrobľej čapku. (J.) Stupi so młodženc ze sapacymaj wočomaj. (J.) Tu sedžeše jeho stary přećel, mały hibićiwý mužik z jasnymaj wočomaj a wótrym rozumom. (J.) Wuzwolće sebi tam komisiju ze sydom ludźimi. (J.) Žony suche kaž šćěpki, mužojo z blědými wobličemi a kipri kaž bunowe žerdki, z wulkimi škleńčanými wočemi a zwjadnjenyimi licami. (J.) Narodna rada pak so scicha přeměštni do Praskeho běrowa a zhladowaše ze swojim njeprěwidnym zymnym wobličom kaž staroegyptowska Sphinx do Serbow. (J.) To je wupytana krajina z mjenom Krajina. (K. K.) Muž z rěznými rysami a pozłóčanými nawočemi rěčeše bjezakcentowu němčinu. (K. K.)

4. Семантичен профил на ситуация № 4

А) [Ситуация за описание целта на действието на агенса]

Творителните падежни модели не са много често срещан начин за описание целта на агенса. В повечето случаи се предпочита заместването им със синонимни конструкции. Изпитахме истинско затруднение при подбора на примери за тази ситуация. От многобройните примери за горнолужишкия език, с които разполагаме, едва една малка част от тях описват целта на агенса. Това на практика означава, че в горнолужишкия език изразяването целта на агенса чрез творителни падежни модели, вече не е толкова предпочитан начин. Очевидно е, че превес намират синонимните на творителните конструкции за изразяване на цел. Тук все пак ще представим тази ситуация за описание на цел, макар и вече не толкова типична и фреквентна за горнолужишкия език. Формалните връзки в тези творителни падежни модели са *z*, *za*.

Примери за описание целта на агенса: *Džěchu k njemu ze žadanjom. Žadosć za připóznaćom ze stron druhich. Swoju wjesołu mysl serbski Sokol nezhubja ani w Kulowje, hdyž je wot ranja do wječora so drěl ze zwučowanjom na bradlach a druhdže z čitanjom a posłuchanjom. Zhromadne je w twórbach Nerudy a Andrickeho tematizowanje žiwjenja tež prostych worštow luda ze zaměrom, tute wjesć k sebjespóznaću. Tema "Fin de siecle v literatuře a kultuře Lužických Srbů" (90. léta XIX. století), tute móhtrjec koncentrowane přiwobroćenje k duchownemu žiwjenju wěsteho lětdžesatka, wuwabi we mni prašenje za literarnosociologiskim kontekstom serbskeho pismowstwa w tutym časowym wotrězku. Dokelž bu žadanje za nowonakładom tutych džeń a mócniše, bě. Hač tu naspomnjeny knižny poskitk na zabawnej literaturje objektivnu žadosć za tajkej lekturu kryješe, zda so mi dwělomne. Rozprawjer "Łužicy" za to nakładnika sławi – "Zdychowachmy dawno za tajkimi knižkami – ale jenož tak z ćicha a nazdala", njemóže pak zastarskeho šwabachskeho pisma dla z kritiku lutować.*

Характеристика на семантичните предикати в ситуация № 4

Подобно на ситуацията за описание на вътрешния атрибут и тук за разлика от Д. Станишева (вж. Станишева, 1958) смятаме, че става въпрос не за "цел на извършване на действието", а за целта, с която агенсът извършва действието, т. е. за вътрешната нагласа, желание и намерение на агенса да извърши нещо. Отново локализираме и търсим извора на целта в агенса. Подкрепя на нашето твърдение намираме и в думите на И. Б. Левонтиева, според която в съвременната лингвистика отдавна е

общоприето да се възприема целта като атрибут на субекта (вж. Левонтина, 1996: 42-57). Във връзка с това се налага като подходящо определението на Ю. Д. Апресян за целта “целта – това е съдържанието на нечие желание”. Субектът иска, смята, предпочита, възнамерява да предизвика дадена ситуация. Целта бива няколко вида, като всички те предполагат и наличието на резултат - актуална цел, тривиална цел, потенциална цел (за видовете цел вж. също така и Кустова, 2000: 92). За разлика от актуалната цел, при която субектът наистина иска нещо, потенциалната цел въвежда в обектива и предполагаемия резултат, за който не се споменава, че е желателен. Той просто се разглежда като естествено възможен и желан. Взаимно се преплитат и си въздействат понятията цел, мечта, резултат, причина. Не всички семантични валентности са в еднаква степен семантично съдържателни обаче (вж. Апресян, 1995: 127).

Точно както за природата е характерна категорията причина, то за човека е характерна категорията цел, но с тази разлика, че причината се асоциира с ненормативни явления и с отрицателна оценка, а целта – с положителни събития и позитивна оценка. При това причината може да бъде транспонирана и във вътрешния свят на човека и тогава тя се идентифицира с мотива на действието, придобива свойствената за него субективна модалност и влиза в контакт с целта на действието. Не само причината може да обхване сферата на субекта, но и целта в естествения език усвоява външния, по отношение на субекта, свят. Това също е проява на езиковата антропоцентричност: желанието да се разсъждава за света не като за хаос, а като за подреден, хармоничен и предсказуем космос - нещо, което субектът извършва с помощта на категорията цел. В психологията например наличието на цел у субекта се оценява като изключително положителен факт, тъй като целта организира битието на субекта и му придава смисъл.

От гледна точка на теоретичната семантика понятията причина и цел се различават още и по това, че, докато целта е понятие, което се поддава на тълкуване, то понятието причина не се поддава на тълкуване (вж. Богуславская, Левонтина, 2004: 68). Известно е също така, че целта се различава от мечтата по това, че притежава реални начини за постигането си. Целта и мечтата се различават и по това, че мечтата – това е нещо, което е локализирано в душата на субекта, това е образът на нещо, за което субектът копнее и жадува. Целта – това е външна по отношение на субекта ситуация, която той иска да каузира (предизвика). Желанието на субекта да постигне определен резултат се превръща в причина за неговите действия. Целта е крайната ситуация, която субектът иска да каузира, предполагаемият резултат от неговите действия. Предполагаемият резултат може да бъде непосредствено постигнат с действията на субекта или пък да бъде негово по-отдалечено следствие. И според други автори отправен пункт на всеки целеви акт е желанието (вж. например Труб, 1993:

58). При това в основата може да бъде както желанието да предизвикаш дадена ситуация, така и желанието да избегнеш или предотвратиш появата на евентуална ситуация.

Условието, за да може даден предикат да участва в тази ситуация, е в семантичната му структура да е възможно да бъде открит признакът “желание за осъществяване на нещо”. По отношение на по-общата дилемба на глаголите на действия, събития, процеси, състояния нещата изглеждат по следния начин. Най-голяма е групата на предикатите, които описват действени, процесуални и събитийни явления. И това не е случайно, а е свързано с желанието за действие и с надеждата то да бъде реализирано, постигнато. Предикатите за състояние или за “привидно състояние” не са характерни за тази ситуация, защото при тях агентът е пасивен, той не се активизира, за да реализира свое желание. Даже и при случаите, когато става въпрос за желание за запазване на статуквото, активни са не предикатите за състояние, а за действие, вследствие на което статуквото няма да се промени. След щателния анализ, който извършихме на ексцерпирания материал, с който разполагаме, стигнахме до наблюдението, че следните предикати могат да участват в ситуацията за описание целта на агента.

1. Предикати, в чиято семантична структура експлицитно се съдържа признакът “желание, мечтаене, копнеж за нещо”. Това са и същинските мотиви за действие. Срв. напр.: *žadać za (připóznaćom, za nowonakladom, za tajkej lekturu, za wjace zabawnej literaturu)*, *žedzić za (jednotnosť, za dopjelnenjom, za žónskej, za čłowjekom, za twojej dušu, za wšej twojej rjanosću, za něčim wažnišim, za wumrěćom)*, *styskać so za (ródnej pastyrnju, za maćerju, za nanom)*, *zrudzić so za (zbožom)*, *młodzić so za (mocu a sławu, za pjenjezami, pokładami a bohatstwom)*, *zdychować za (tajkimi knižkami)*;
2. Предикати за физическо движение и дейност – в най-общ смисъл (движението, представено чрез различните си фази), в семантичната структура на които имплицитно се съдържа признакът “желание за нещо”, като естествен и логичен мотив на движението. Срв. напр.: *hić ze (žadanjom, za tym)*, *honić so za (nacionalistiskimi zjawami, za nimaj)*, *hladać za (kóždym dalším spisom, za swojim dobrom, za nanom, za tajkej prawej holanskej hejdušku)*, *přińć za (tym, za nimi)*, *wujěć z (přišpomnjenjom, z přidatnym prašenjom, z próstwu)*, *pósłać za (kralom)*, *pušćić so za (lěhwom, za sakskim kralom)*, *pohladać za (swojimaj hólcomaj)*, *dypać za (jaskrawymi muchami)*, *hrabnyć za (swojim hwižkom)*, *podać so za (zhubjenym swjećećom)*, *podrapać so za (wuchom)*, *přimnyć so za (jeje jahodami)*, *pohladnyć za (nim)*;

3. Предикати за комуникативна дейност, в чиято семантична структура се предполага и наличието на признака “желание за нещо”, като естествен катализатор на комуникативния процес, т. е. целта на комуникацията е да се получи желана информация – и в този смисъл определяме комуникативния процес като съзнателно целеви (в повечето случаи). Срв. напр.: *prašeć so za (literarnosociologiskim kontekstom, za hódnotu a zmysłom, za zakazom, za wuznamom, za wobjimom, za chutnymi wěcamy, za tobu, za druhimi wěcamy, za Krabatom, za wěcamy), potrjebować za (stajnym wobnowjenjom a aktualizowanjom), pytać za (druhimi wurazowymi srědkami za ludźimi, za wšelakimi móžnymi wopokazami, za něčim, za něčim, za nim, za hribami, za prawidłami distribucije).*

Сценарият, по който евентуално може да се предполага, че възниква и се развива желанието у агенса за действие, включва следните приблизителни етапи:

1. Поява на намерение, желание за предизвикване на дадена ситуация или за предотвратяване на евентуална ситуация;
2. Обмисляне, ментално претегляне на ситуацията, оценка на неизбежните или възможните странични ефекти от предприемането на дейност, насочена за удовлетворяване и реализация на желанието;
3. Вземане на решение за активно действие по реализирането на желанието;
4. Възможно е агенсът да си остане само в сферата на желанията и да не предприеме действия по тяхната реализация;
5. Пасивна регистрация на желание за действие, без реално осъществено действие.

Характеристика на участниците в ситуация № 4

Участниците в тази социативна ситуация са агенсът и целта, която определяме като квазиучастник. Локализираме целта при социативните ситуации, защото при нея става въпрос за “намерение, желание за нещо, което завладява душата на агенса” и се разглежда винаги като неразривно свързано с агенса. Агенсът, обхванат от желанието, достига до идеята за реализирането му. Затова целта трябва да се търси вътре в агенса, не извън него. Целта не е същински участник. Отношенията между агенса и целта са:

- 1) За реализиране на желание, намерение;
- 2) За запазване статуквото на реализираното желание, намерение.

Формално целта обикновено се изразява с абстрактна, отглаголна именна форма, която запазва в семантичната си структура основния

признак от семантичната структура на глагола – признакът цел. Налице са обаче и други формални изразители на целта – на практика ограничения са малко. Разумно изглежда и допускането, че целта е също сложно понятие, което се свежда към понятието “резултат” и “съдържание”: целта е това, което някой иска (съдържанието на нечие желание) и смята, че може да го каузира с помощта на ресурсите, с които разполага (вж. Апресян, 1995: 129).

Ще приведем и други примери от горнолужишкия език за тази социативна ситуация:

Wón pochadžeše něhdže ze serbskeje periferije a so, karierist, kajkiž běše, bórze zaso wotsali dale do Podstupima, zo by tam – nic bjez wuspěcha – za swojim dobrom hladał.

Generelnje móžemy zwěsćić, zo prócuje so Schmutz wo systematizaciju swojich morfologiskich wobkedźbowanjow, to rěka, zo pyta za prawidłami distribucije mjez sobu konkurowacych fleksiskich morfemow, zo spyta zwěsćić wuměňjenja za wustupowanje wěstych rěčnych zjawow, mjeztym zo bě so Matej zwjetša spokojil z naličenjom wšelakich móžnosćow. R. Jenč wostaji prašenje za zakazom njewotmołwjene, cituje wobšěrnje wuwjedženja K. A. Jenča⁵⁶ a dwěluje w nózce nad Pfulowym twjerdženjom.

Nanuzuje so nic jeno w počahu na "Casnik", ale na přikład tež w počahu na "Serbske Nowiny" lěť 1933–1937 prašenje za hódnotu a zmysłom politisce wotwisneho a pod censuru stejaceho nowinarstwa. Při tym pak so njewobkedźbuje, zo wotpowěduje požčowanje a kalkěrowanje frazeologizmow potriebje za stajnym wobnowjenjom a aktualizowanjom frazeologiskich wurazowych srědkow. Pytajo za druhimi wurazowymi srědkami. To rěka, zo dyrbi serbsčina za syntaktiskimi srědkami sahać, zo by termini tworila, kiž němskim rekursiwnym twórbam wotpowěduja. Zwuběra sej je, składowaše je doma a prašeše so fachowcow za wuznamom dokumentow. Štož nastupa prašenje za wobjimom tekstow, móžemy tohorunja zwěsćić wěstu wurunanosć. Hłowna naležnosć, kotraž bě jeho do tych kónčcin zahnała, bě Hanina próstwa, hladać za tajkej prawej holanskej hejdušku. Za tym sym hakle džensa tak prawje přišoł. Ličeše swoje nalutowane krošiki, pytaše w myslach za ludźimi. A zdruha zwjadny w Hilži wša zmužitosć, so Mikławša za chutnymi wěcami prašeć. Jakub a tón zastojnik z Mostow, jenož hdys a hdys wujědže něchtó druhi z přispomnjenjom abo z přidatnym prašenjom, abo z próstwom wo zwospjetowanje někajkeje nadrobnosće. Worjeh bě cyle zabył, hišće raz na žurlu za swojimaj hólcomaj a za Hilžu pohladać, ale tam bě džě wšo w porjadku. Při wšěm wotwołaštej so w nim stysk a zrudoba za zbožom, kotrež bě jeho tak nahle wopušćilo, jeho a Moniku. Nětko pytaše wón w pomjatu za wšelakimi móžnymi wopokazami jeje přichilnosće k njemu, wosebje w poslednim času. Zo pak njeby sej swoje dowysoka sahace nadžije, ze swojim přichodom a Hilžu zwjazane, skazył, přesta rozmyslować a pócmje pytać za něčim, štož snadź na swětłym docyła njeeksistowaše. Hdy by so nan za tobu prašał. Dosaha, zo ći praju, zo dawno hižo za tobu žedžu, tak z cyleje wutroby, zo žedžu za tobu nic jeno jako za žónskej, ale tež za čłowjekom, za twojej dušu, za wšej twojej rjanosću – nic jeno ćelnej. Wón žedžeše pak ćim mócnišo za něčim wažnišim, hłubšim a zašepťa. Bur Jakub Worjeh bě skoro wšón swětly dzeń zamysleny po statoku chodźil, kaž by za něčim pytał, bě w hródzi a chlěwach a w bróžni pobyl, tež na zahrodze pochodzil a samo chwilku pod worješinu sedzał. Ale na čo chce wona hišće při wšej swojej žedźbje za wumrěćom čakać, to přeradzi wona jeničce jednej wosobje. A žedžachu za tym, zo wotuća spjacy rjekajo w horje Kaponicy a wuswobodža kraj a lud. Styskaše so jemu nětko mócne za ródnej pastyrnju, za maćerju a za nanom, kotrejuž bě tehdy wopušćil bjez rozžohnowanja. Po někotrych měsacach bě telko nawuknył, zo jeho jako kmaneho wojowarja za kralom do Wuhersekeje pósłachu přećiwo Turkam. Krabat nětko so prócowaše, zo by někak njepytjnjeny z mróćelow so za lěhwom na zemju pušćil.

Kuzlar-přećeknjenc dósta rozkaz, zo by so hnydom za sakskim kralom pušćil. Nětko pak wšitcy Turkojo za nimaj honjachu. Wón njemłodžeše so za mocu a sławu, ani za pjenjemi, pokładami a bohatstwom. Ach Pětrko, hladam za nanom. "Sy pilnje jahody šćipała a za hribami

pytała." Wona spěšnje za swojim hwižkom hrabny, sej jón do huby tykny a do njeho zadu, zo jeno tak pluwanki lětachu. A ja njetrjebam dale za nim pytać.

Nichtó so njenasyći, ale nichtó tež hlódny njewosta, a kohož hlód runje njebie, tón so tež za druhimi wěcami praša hač za swojim brjuchom. Jednoho dnja skónčnje podaštaj so wonaj za zhubjenym swjećećom. Kruwje bě derje z deščom, pod jeje kutłom steješe kokoš a dypaše za jaskrawymi muchami. Jemu so poradži, to počasu zabyć, ale wón so ženje wjace za Krabatom nje prašeše. Zo je filozof muž, kotryž so na zawjercane a zaklučowane wašnje za wěcami praša, za kotrymiž pak so prašeć hódno njeje. Jeje ćemne woči běchu hišće ćemniše, hdyž Krabat za jeje jahodami přimny. Krabat za nim njepohladny, steješe bjez widženja, sprotnjeny a zdobom kaž z wohenjom žiwy w nowym začuću. Njestróžich so bjezjazykowych džěci, strowjachu mje, bratra, kiž za nimi přindže.